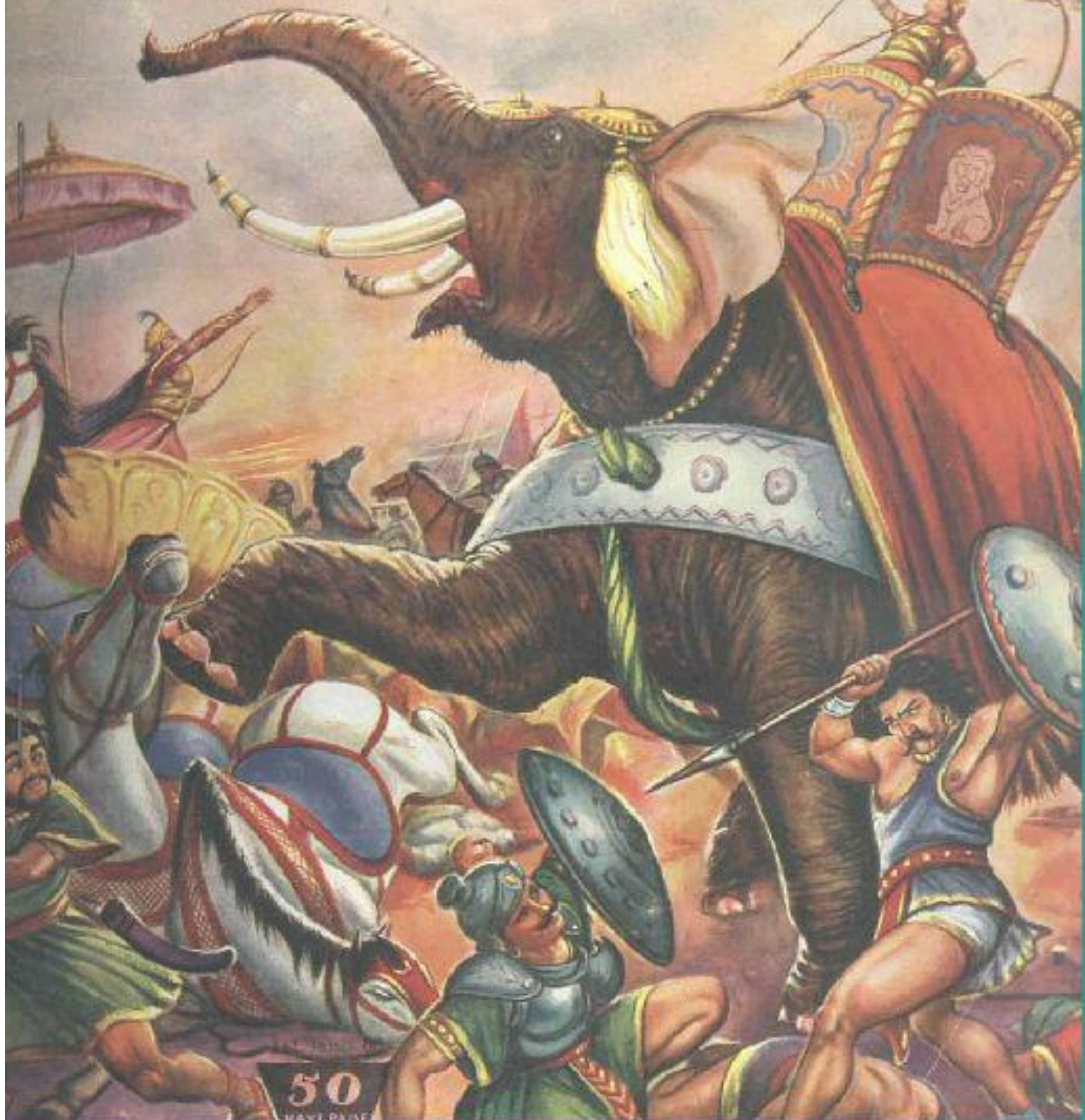
आई - मुलांचें मासिक

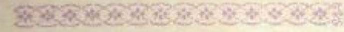
महाभारत

घनघोर युद्ध सुरू झालें, दुर्योधनानें आपल्या भावांच्या विचारानें पांडव सेनेचा पूर्ण पाडाव करण्याचें ठरविलें आणि त्याप्रमाणें त्यानें भीष्माच्या बाजूस जाऊन पांडव सेनेवर निकराचा हल्ला केला. तें पाहून विराटाचा मुलगा श्वेत यानें भीष्माला सोडून दिलें व त्यांच्यावर जोराचा हल्ला केला. त्याच्या हल्ल्यानें कौरव सैन्य सैरावैरां पळूं लागलें. पुन्हां श्वेतानें भीष्माशीं द्वंद्व आरंभिलें. त्यानें भीष्माच्या रथावरील झेंडा उडवून दिला आणि त्याच्या हातांतील धनुष्य तोडून त्याला पुरेंसें करून सोडलें. सर्वांना वाटलें कीं भीष्म धारातीर्थीं पडला. म्हणून पांडवांनीं आनंदानें शंखनाद केला.

दुर्योधन घाईनें भीष्माचार्यांच्या मदतीस गेला व त्यांना धीर देत म्हणाला—"हा पहा श्वेत आत्तां मारला जातोय." एवढ्यांत वाह्लिक, कृतवर्मा, कृप, शल्य, विकर्ण वगैरे वीर एकट्या श्वेतावर तुटून पडले. जणूंकांहीं भीष्माचार्यांहून मोठा योद्धा तोच आहे.

श्वेत कच्चा योद्धा नव्हता. त्या सर्वांस पुरून उरणारा होता. त्या सर्वांना तोंड देत असतां सुद्धां त्यानें भीष्माच्या हातांतील धनुष्यबाण तोडलें. एवढा मोठा वीर भीष्म पण तो सुद्धां श्वेताचे बाणअडवूं शकला नाहीं. श्वेताचा हा पराक्रम पाहून कौरवांच्या तोंडाचें पाणी पळालें.

भीष्महि कांहीं कच्चा दिलाचा नव्हता. त्यानें आपल्या बाणांनीं श्वेताचा रथ, घोडे व सारथी सर्वांचाच नाश केला. त्याबरोबर श्वेत रथावरून खालीं उतरला व एक प्रलयंकारी शक्ति भीष्मावर सोडली. परंतु भीष्मानें वाटेंतच तिला नष्ट केलें. श्वेत चेवला. त्यानें रागारागानें आपली मोठी गदा उचलली

व भीष्माच्या रथावर फेंकली. भीष्माला त्याची कल्पना असल्यामुळें तो अगोदरच रथाखालीं उतरून गेला होता.

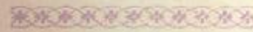
दुसऱ्या रथांत बसून भीष्मानें श्वेतावर हल्ला केला. तोंपर्यंत पांडव सैन्य श्वेताच्या मदतीस आलें. परंतु भीष्मानें आपल्या बाणांनीं त्यांना दूर थोपवून धरलें व श्वेतावर ब्रह्मास्त्रासारखाच एक भयंकर शक्तिबाण सोडला. तो त्याच्या शरिरांतून आरपार निघून गेला.

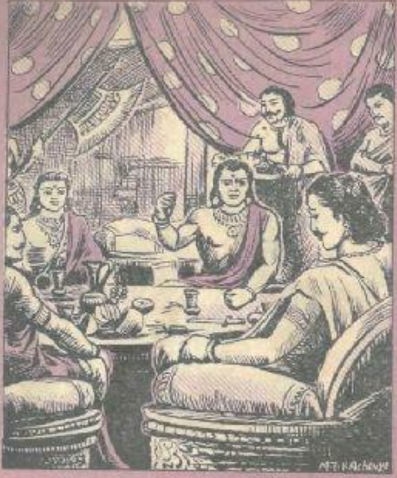
श्वेताला पडलेला पाहून विराटाचा दुसरा पुत्र शंख ह्याला फार राग आला. तो शल्यावर सूड उगवण्यासाठीं धावून गेला. पण कौरव सैन्यानें त्याला पाठीशीं घेतलें व भीष्म पुढें आला. इकडे शंखाच्या मदतीला म्हणून अर्जुन धांवून आला.

ह्या पहिल्या दिवसाच्या युद्धांत पांडव सैन्यावर भीष्म तुटून पडला होता. कीड मुंग्यांप्रमाणें पांडव दल मरून पडत होतें. संध्याकाळीं सूर्यास्त होतांच युद्ध संपलें.

ह्या पहिल्या दिवसाच्या युद्धांतच युधिष्ठिर निराश झाला. तो आपल्या भावांना बोलावून घेऊन श्रीकृष्णाकडे गेला. म्हणाला—"आपल्या सर्व सैन्याचा बळी घेऊनच भीष्म शस्त्र खालीं ठेवणार असें दिसतें आहे. केवळ राज्यलोभानें मी ह्या युद्धाला तयार झालों होतों. पण मला वाटतें, भीष्माच्या हातून ह्या सर्वांचा बळी पडण्यापेक्षां आपणच जंगलांत कुठेंतरी जाऊन तप करीत बसावें. आमच्या मध्यें अर्जुन धीराचा योद्धा. पण त्याचाहि मागचा पायच दिसला. भीम मात्र धीरानें लढला. भीष्माची ती भीषण चर्या पाहून भय वाटलें आम्हांला. ह्या युद्धांत आपल्या बाजूचें युद्ध संचालन उत्तम व्हावें असें जर वाटत असेल तर तूंच भीष्माच्या तोडीच्या वीरांना निवडून काढ. हें सर्व

तुझ्यावर अवलंबून आहे. नाहीं तर आम्हांला ह्या युद्धांत जयाची आशा नाहीं."

कृष्ण म्हणाला—"तूं कशाला एवढें मनाला लावून घेतोस? तुमचा सेनापति एवढा मोठा धृष्टद्युम्न असल्यावर तुझे भाऊ एकेक महारथी असल्यावर मग कसली शंका? कोणास ठाऊक एकादवेळीं शिखंडीच्या हातून सुद्धां भीष्म मारला जाईल. असे हातपाय गाळून काय उपयोग."

हें ऐकून युधिष्ठिर धृष्टद्युम्नाकडे वळून म्हणाला—"सेनापति! देवांचा जसा कार्तिकेय तसा तूं आम्हांला आहेस. ह्या युद्धांत यश अपयश सर्व तुझ्या हातीं आहे. म्हणून तूं सैन्याच्या अग्रभागीं राहून सैन्याचें संचालन कर. आम्हांला मार्ग दाखव. आपल्याला विजय मिळाला पाहिजे."

"महाराज! आपण काळजी करूं नका. या युद्धांत आपणांस यश मिळणार आहे. आणि द्रोण तर माझ्या हातूनच मारला जाणार आहे. हें युद्ध फार रंगणार आहे. आपण नुसतें पाहात राहा." धृष्टद्युम्न म्हणाला.

त्याचें बोलणें ऐकून सर्वांना चेव चढला.

"मला वाटतें उद्यांच्या युद्धांसाठीं आपण चारुण व्यूह रचूं व आपली सेना त्यांत सज्ज करून ठेवूं. हा व्यूह शत्रूला अजेय आहे. यामुळें आपल्या सर्व सैन्याचें रक्षण होईल." युधिष्ठिर म्हणाला.

दुसरे दिवशीं सूर्योदयापूर्वीच पांडव सेना युद्धास तयार झाली. ह्या दिवशीं सेनेच्या आघाडीवर अर्जुन होता. सेना एकाद्या क्रौंच पक्षाच्या आकृती प्रमाणें उभी करण्यांत आली होती. मुख्य मुख्य ठिकाणीं मोठेमोठे वीर उभे होते. दोन्ही बाजूस भीम व धृष्टद्युम्न उभे होते. डोक्याच्या ठिकाणीं अर्जुन मेरू पर्वताप्रमाणें तळपत होता. दुर्योधनानेंहि आपली सेना एका व्यूहा-

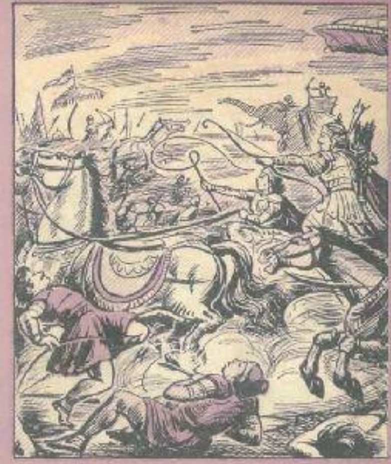

प्रमाणें उभी केली होती. प्रत्येक नाक्याच्या जागांवर महारथ्यांना त्यानें उभें केलें होतें. अग्रभागीं भीष्मपितामह स्वतः असून त्यांच्या मदतीला शूरवीर नेमले होते. सूर्योदयाबरोबर कौरव सेना युद्धभूमीकडे निघाली. दोन्हीं सैन्यांतील योध्यांनीं शंखनाद केला आणि युद्धास आरंभ झाला.

दोन्हीं बाजूंनीं बाणांचा वर्षाव होऊं लागला. भीष्मानें आपल्या बाणांनीं भीम, अर्जुन, अभिमन्यु, कैकेय, विराट वगैरेंना हैराण करून सोडलें. त्यांनीं भीष्माला थोपवून धरण्याचा खूप प्रयत्न केला. परंतु भीष्मानें शेवटीं त्यांनीं रचलेला व्यूह मोडून टाकला.

अर्जुनाला राग आला. त्याला वाटलें अशा तऱ्हेनें आपले सर्व वीर भीष्माच्या तल्वारीला बळी पडतील. म्हणून प्रथम त्यांचा समाचार घेतला पाहिजे. त्यानें कृष्णाला सांगून आपला रथ भीष्माकडे वळविला. वाटेंत आलेली कौरव सेना उध्वस्थ करीत तो पुढें निघाला.

भीष्माच्या रोखानें अर्जुन येंत असलेला पाहून द्रोण, कृप, शल्य, दुर्योधन अश्वत्थामा विकर्ण वगैरेंनीं त्याच्यावर बाण वृष्टि करण्यास

आरंभ केला. अर्जुनानें त्या सर्व बाणांना आपल्या बाणांनीं मध्येंच अडविलें. अर्जुना-समोर ते किती वेळ टिकाव धरणार. त्यांत सात्यकी, विराट, धृष्टद्युम्न, उपपांडव, अभिमन्यु वगैरे त्याच्या मदतीला धावून आले.

दोन्ही पक्षांत घनघोर युद्ध सुरू झालें. अर्जुन त्वेशानें बाणावर बाण सोडून कौरव सेनेचा संहार करीत होता. तेव्हां दुर्योधन भीष्माला म्हणाला—"आजोबा! आज मध्यम पांडव अर्जुनाला त्वेश चढलेला दिसतो आहे. तो आपली सारी सेना कापीत सुटला आहे. तुमच्या मुळेंच कर्ण युद्धाला आला

नाहीं. एकटा कर्णच त्याला थोपवूं शकेल. परंतु आतां तुम्हीच अर्जुनाला मारण्याचा कांहीं तरी उपाय करा. आज तो मारला गेला नाहीं तर उद्यां कांहीं आपलें सैन्य शिल्लक राहात नाहीं."

भीष्माचें क्षात्रतेज स्फुरण पावलें. तो आवेशानें अर्जुनावर तुटून पडला. दोघांचें निकराचें युद्ध सुरू झालें. दोघांच्या रथांचे झेंडे तुटून खालीं पडले. दोघांनीं एकमेकांच्या घोड्यांना बाण मारले. भीष्मानें शेवटीं अर्जुनाचा सारथी कृष्ण ह्याच्यावर तीन बाण सोडून त्याला घायाळ केलें. अर्जुनानें प्रत्युतर म्हणून भीष्माच्या सारथ्यावर तीन बाण सोडले. पुढें ते दोघे परस्परांला हारवण्यासाठीं जिवापाड प्रयत्न करूं लागले. पण कांहींच निष्पन्न होईना. दोघेहि एकाहून एक वीर शिरामणि होते. सर्व वीर भीष्मार्जुनांचें युद्ध पहात कौतुक करीत उभे राहाले.

तेथें जवळच त्या दोघांच्या मदतीला आलेल्या द्रोण धृष्टद्युम्न ह्यांचें युद्ध सुरू झालें. दोघे एकमेकांवर जोरजोरानें बाण सोडूं लागले. लढतां लढतां द्रोणानें धृष्टद्युम्नाचें धनुष्य तोडून टाकलें व घोड्यांना मारलें. रथ मोडला. सारथ्याला ठार केलें. त्याचें हें काम पाहून असें वाटूं लागलें कीं द्रोण धृष्टद्युम्नाला मारणार. परंतु धृष्टद्युम्नानेंहि द्रोणाची शक्ति व गदा नष्ट करून टाकली होती. रथ मोडल्यामुळें धृष्टद्युम्न ढाल तलवार घेऊन द्रोणावर धावला. परंतु त्यानें आपल्या बाणांनीं त्याला पुढें येऊं दिलें नाहीं.

धृष्टद्युम्नाला निःसहाय पाहून भीम त्याच्या मदतीला गेला. त्यानें त्याला एका रथांत बसविलें. तिकडून दुर्योधनानें द्रोणाच्या मदतीसाठीं कलिंग राजाला सेनेसह पाठवून दिलें. त्यांनीं भीमाला घेरून टाकलें व बाण वृष्टि करूं लागले. कलिंगाचा राजकुमार

शुकदेव यानें भीमाच्या रथाच्या घोड्यांना मारलें. त्या रागांत भीमानें आपल्या रथांतूनच लोखंडाची गदा फेंकून शुकदेवाला मारली. तेथल्या तेथेंच तो गार झाला. त्याच गदेच्या धक्क्यानें त्याच्या रथाचा झेंडाहि खालीं पडला.

कलिंगाच्या सैन्यानें भीमावर चारी बाजूंनीं एकदम आक्रमण केलें. पण भीमानें ढाल तलवारीनें त्यांची बाणवृष्टि अडवली. कलिंगाचा दुसरा राजपुत्र भानुमंत त्यांत होता. तो हत्तीवर बसून युद्ध करीत होता. भीमाला पाहिल्या बरोबर त्यानें जोरानें गर्जना करून भीमाला आव्हान केलें. त्याची गर्जना ऐकून भीमासहि चेव आला. तो त्याहून मोठ्यानें गर्जना करीत त्याच्यावर धावून गेला. त्यानें जोरानें त्याच्या हत्तीचा दांत धरून ओढला. त्यावर पाय देऊन तो वर चढला व आपल्या तलवारीच्या एका वारानें भानुमंताचें मुंडकें खालीं पाडलें. त्याच झपाट्यांत त्यानें त्याच्या साथीदारांना सुद्धां जमिनीवर लोळवून हत्तीला सुद्धां मोक्षमार्ग दाखविला. नंतर तो कलिंगाच्या सेनेचा संहार करूं लागला. त्याच्या जवळ तलवारी शिवाय कोणतेंहि शस्त्र नव्हतें. त्यानें आपल्या तलवारीनेंच कौरवांच्या गजबलाचा नाश केला. रथदलानें

जवळ येण्याचा बराच प्रयत्न केला. परंतु कोणीहि त्याच्या जवळ येऊं शकलें नाहीं. शेवटीं त्यांनीं दुरून बाण मारावयास सुरवात केली. परंतु भीम आपली तलवार सारखी फिरवीत होता. त्यानें बाणवृष्टि अडविली. ह्या झटापटींत कलिंगाची बरीच सेना मारली गेली.

आपल्या सेनेचा संहार झालेला पाहून कलिंग राजा श्रुतायुष पुढें आला व भीमाशीं युद्ध करूं लागला. त्यानें आपल्या बाणांनीं भीमाला चारी बाजूंनीं घेरलें. तितक्यांत भीमाचा सारथी अशोक रथ घेऊन तेथें आला. भीम रथावर चढला व श्रुतायुष

बरोबर युद्ध करूं लागला. पण भीमापुढें त्याचा पाडाव लागला नाहीं. थोड्याच वेळांत तो मारला गेला.

भीमाला एकट्यालाच युद्ध करतांना पाहून धृष्टद्युम्नाला कौतुक वाटलें. तो आपल्या कडील बाकीच्या वीरांना प्रोत्साहन देण्यासाठीं म्हणाला–"अरे शिखंडी पाहातोस काय! भीमाप्रमाणें युद्ध कर. चला सर्व वीर. व्हा पुढें युद्धाला." आणि तो सात्यकीला घेऊन भीमाच्या मदतीला धावला.

इकडे कौरव सेनेंत ओरडा झाला कीं भीम सर्व कौरव सेना कापून काढीत आहे. त्याबरोबर भीष्म भीमाशीं युद्ध करावयास आला. भीमाबरोबर सात्यकी, धृष्टद्युम्न वगैरे होते त्या सर्वांशीं भीष्माचें युद्ध सुरूं झालें. भीष्मानें प्रथम भीमाच्या घोड्यांना मारलें. त्याबरोबर भीमानें एक शक्तिबाण सोडला. परंतु तो भीष्मानें मध्येंच अडविला. भीष्माचार्यांच्या तावडींतून भीमाला सोडविण्यासाठीं धृष्टद्युम्नानें भीमाला आपल्या रथावर बसविलें आणि दूर कुठें तरी नेलें. या अवधींत सात्यकीनें भीष्माच्या सारथ्यावर हल्ला करून त्याला मारलें. त्यामुळें भीष्माच्या रथाचे घोडे बिचकले व सैरावैरां पळूं लागले. हें पाहून भीमाला फार आनंद झाला. त्या आनंदाच्या भरांत त्यानें धृष्टद्युम्नाला आलिंगन दिलें. नंतर ते दोघे सात्यकीच्या जवळ आले. त्यांना पाहतांच सात्यकी रथाखालीं उतरला व भीमाला कडकडून भेटला. तो म्हणाला–"धन्य आहे भीमा तुझी. तूं एकट्यानें कलिंगाच्या राजाला व दोन्हीं राजकुमारांना मारलेंस आणि कलिंगाच्या सर्व सैन्याची धुळधाण उडविलीस.

ह्या वेळेपर्यंत दुपार झाली होती.

[९]

[चंद्रवर्मा कपालिनीचा निरोप घेऊन उत्तर दिशेच्या अनुरोधानें निघाला. कृष्णसर्पानें एका विचित्र वृक्षापर्यंत नेऊन त्याला सोडलें. त्या वृक्षावरील एक फळ तोडून खाल्ल्याबरोबर त्याला पशुपक्ष्यांची भाषा कळूं लागली. कांहीं अंतर चालून गेल्यावर त्याला अग्निप्रवाहाची नदी लागली. ती नदी पार करून जाणारा एक महासर्प पाहून व त्याच्या पाठीवरून कांहीं माकडें जात असलेली पाहून चंद्रवर्मा सुद्धां त्यांच्या पाठोपाठ निघाला व नदीपार जाऊन पोंचला—पुढें वाचा.]

चंद्रवर्मा सांपाच्या पाठीच्या पुलावरून तो अग्निप्रवाह पार करूं लागला. थोड्या वेळानें त्याला किनारा दिसल्याबरोबर त्यानें उडी मारली व किनारा गाठला आणि कोणत्यातरी झाडावर चढून लपून बसण्याचें त्यानें ठरविलें. त्याच्या सर्व अंगाला घाम सुटला. धापा टाकीत तो कसा बसा एका झाडाच्या बुंधाजवळ येऊन पोंचला. या वेळीं त्याची नजर त्या महाभयंकर सांपावर गडलेली होती. त्याचा तो दहा बारा फूट रुंदीचा जबडा झाडींतून पुढें सरकत येत असलेला त्यानें पाहिला. निखाऱ्यासारखे त्याचे भयंकर डोळे पाहून चंद्रवर्म्याच्या अंगाचा थरकाप उडाला. पण सुदैवानें सांपानें दुसऱ्याच बाजूला तोंड फिरविलें. बहुतेक चंद्रवर्मा त्याला दिसला नसावा.

थोड्या वेळानें त्याच्या शरिराचा बराचसा भाग पुढें सरकत झाडींत निघून गेला. सांपाची नजर आतां आपणावर पडणें शक्य नाहीं या गोष्टीची खात्री झाल्यावर चंद्रवर्मानें त्याचें शरीर न्याहाळून पाहिलें. त्याचें सर्व शरीर तेल लावल्यासारखें चमकत होतें. कातडें पोलादी कवचासारखें टणक होतें. एकदा तलवार खुपसून पहावी असा विचार करून त्यानें तलवारीचा एक वार केला. पण तो त्या सांपाच्या शरिरांत घुसण्य ऐवजीं खण असा आवाज मात्र झाला. सांपानें शेपटी देखील हलविली नाहीं. तो आपला पुढें जात होता.

चंद्रवर्मानें आश्चर्यानें एकदां आपल्या चारी बाजूला पाहिलें. फळांच्या भारानें वांकलेल्या झाडाच्या फांद्या पाहून तो जवळच्या झाडाकडे वळला. एक आंबा तोडून तो खाणार, एवढ्यांत त्याला दुरून हत्तीचें ओरडणें ऐकूं आलें. हत्तीचें तें ओरडणें केंविलवाणें होतें. ज्या बाजूनें आवाज येत होता त्या बाजूला त्यानें वळून पाहिलें. त्याला हत्ती तर दिसला नाहीं. परंतु सोंसाट्याच्या वाऱ्यानें झाडें हलतांना मात्र दिसलीं. वारा नाहीं, मग हीं झाडें कां बरें हलत असावीं, हें त्याला कांहीं समजेना. त्याला कांहीं वेळानें हत्तींचें ओरडणें पुन्हां ऐकूं आलें. या खेपेस एकाच हत्तीचें तें ओरडणें नव्हतें. सबंध कळपच्या कळप ओरडत होता. सारें रान त्या आवाजानें दुमदुमलें.

चंद्रवर्मा ज्या झाडाच्या फांदीवर बसला होता त्या फांदीवरून उठून तो झाडाच्या अगदीं टोंकाच्या फांदीवर जाऊन बसला. त्यानें तेथून जें दृश्य पाहिलें तें पाहून त्याचाच काय त्याच्याहून मोठमोठ्या बहाद्दरांचा थरकांप उडाला असता.

जो सांप तो अग्निप्रवाह पार करून आला होता त्यानें हत्तीला विळखा घातला

होता आणि त्याला सारखा आवळीत चालला होता आणि आपला भयंकर जबडा पसरून त्याला गिळण्याच्या प्रयत्नांत होता. आपला जीव वांचविण्यासाठीं हत्ती तडफडत होता. त्या हत्तीच्या चारी बाजूला कळपाचे हत्ती जमा झाले होते आणि केंविलवाण्या आवाजांत ओरडत होते. आपल्या पुढाऱ्याची ती दुर्गत पाहून व स्वतः त्याचें सहाय्य करण्याची इच्छा असूनहि स्वतःस निरुपाय समजून सर्व जणुं कांहीं विह्वळत होते.

हत्ती व सांपाच्या त्या युद्धांत किती झाडें झुडपें दबलीं व चुरगळली गेलीं हें सांगणें कठीण होतें. परंतु त्या सांपाला त्याची वानवाच नव्हती. आपला विळखा जास्त जास्त आवळत त्यानें हत्तीला अगदीं असहाय करून टाकलें होतें. आपल्या त्या भयंकर जबड्यांत त्यानें हत्तीला ओढायला जसजसी सुरवात केली तसतसें हत्तीचें ओरडणें जास्तच केविलवाणें होत गेलें.

तें दृश्य पाहून चंद्रवर्मानें एकदां आकाशाकडे पाहिलें आणि देवाचा धांवा केला—"देवा, मी एकाहून एक भयंकर असे प्रदेश पाहिले आहेत. परंतु ह्याच्या इतका भयंकर देश मी कधीं पाहिला नाहीं. तुझी कृपा असेल तरच मी वांचेन. नाहींतर तुझ्या चरणीं माझा हा शेवटचा नमस्कार."

त्या अग्नि प्रवाहाच्या प्रदेशासमोर कपालिनीचें जंगल त्याला एकाद्या उद्यानासारखें भासलें. या प्रदेशांतून कित्येक योजन चालत जावयाचें होतें. तो आतां पर्यंत जें थोडें अंतर चालत आला होता तेवढ्यांत त्याला जे अनुभव आले त्यावरून पुढल्या मार्गाची त्याला पुरेपूर कल्पना आली. परंतु तो कच्चा दिलाचा नव्हता.

"देव तारी त्याला कोण मारी" ही एक खूणगाठ त्यानें हृदयांत घट्ट आवळून धरली आणि येईल त्या संकटाला धैर्यानें तोंड देण्याचें ठरविलें.

त्याची भूक तहान पार पळाली. त्यानें ज्या कामाची जबाबदारी स्वतः वर घेतली होती तें किती कठीण व किती भयंकर आहे याची त्याला पुरी कल्पना आली. डोळे मिटून झाडाच्या फांदीला घट्ट धरून तो बसून राहिला. ही कपालिनी आणि शंख यांच्या कारस्थानांतून आपल्याला सुटका मिळेल तर किती बरें होईल? परंतु सुटका कशी मिळणार व कोण देणार? सुटका नाहीं. पुढें मागें आजू बाजूला संकटें आहेत. महासागरांत एकाएकीं येऊन पडलेल्याला किनारा कोठून मिळणार? वहात वहात लागेल तोच किनारा.

चंद्रवर्मा याच विचारांत झाडावर बसल्या-बसल्याच झोंपीं गेला. त्याला सूर्यास्त झालेला कळला नाहीं कीं पशुपक्षी आपा-पल्या घरट्यांत परत येत असलेले कळलें नाहीं. घनदाट अंधकार पडला. आकाशांत तारे चमकूं लागले होते. परंतु चंद्राचें दर्शन मात्र कोठें होत नव्हतें.

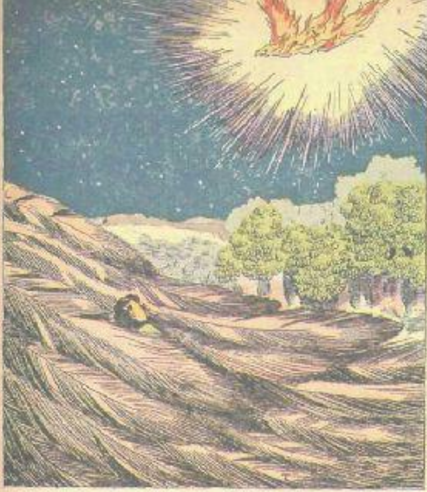

अशा शांत वेळीं एकाएकीं सोसाट्याचा वारा आल्यानें त्याची झोंप मोडली. त्याला वाटलें कीं तो फांदीवरून वर कोठींतरी जाऊं लागला आहे. आपण कोठें जात आहों? कशांत सांपडलों आहों या विचारांत असतांनाच तो एका जागीं आदळला. एकाद्या कांबळ्यावर आदळलों कीं काय असें त्याला वाटलें. दगडावर नाहीं आदळलों नाहींतर या जिवाचा सोक्षमोक्षच होऊन गेला असता. असा विचार करीत चंद्रवर्मा उठूं लागला. परंतु तो ज्या जागेवर पडला होता. तीजागा हलूं लागल्या सारखें त्याला वाटलें. त्यानें चकित होऊन जरा वळून पाहिलें. परंतु समोर बोरूसारखें कांहीं तरी त्याला दिसलें. ते बाजूला सारून त्यानें काय आहे हें पाहिलें तेव्हां त्याला एक पक्षी दिसला. तो पक्षी दुसऱ्या एका पक्ष्याला म्हणत होता—

"आपण ही रात्र येथेंच काढावी. या थंडींत त्या ज्वाला प्रवाहावरून येणारी ऊन ऊन हवा किती बरी वाटते. अंग दुखणें थोडें कमी झालें आहे."

तें ऐकून होकार देणारा दुसरा पक्षी चंद्रवर्माला दिसला.

आतां आपण कोठें आहों हें कळायला चंद्रवर्माला फारसा वेळ लागला नाहीं. तो झोंपला असतांना भयंकर मोठे गरुडपक्षी त्या झाडावर आले. त्यांच्या पंखांच्या वाऱ्यानें सोसाट्याचा वारा सुटल्यासारखें आपणांस वाटलें. आपण आदळलों ते एका दुसऱ्या पक्ष्याच्या पंखावरच आदळलों म्हणून वांचलों. त्या हत्तीसारख्या राक्षसी पक्ष्याच्या पंखावर त्याचें वजन एकाद्या मुंगीसारखेंच होतें. त्या पक्ष्याला कोणी आपल्या पंखावर बसलें असेल असें वाटण्यासहि कारण नव्हतें. परंतु त्यांना कळण्यापूर्वीं कीं कोणी पंखावर बसलें आहे, आपण स्वतःचा बचाव करण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे. नकळत पंखावरून पाय काढला पाहिजे.

चंद्रवर्मा असा विचार करून हळूहळू पंखावरून खालीं उतरूं लागला. परंतु तेवढ्यांत त्याला आकाशांत उजेड दिसूं लागला. त्यानें डोकें वर करून पाहिलें तेव्हां त्याला अग्निपक्षी उडत येत असलेला दिसला. त्याच्या सर्व अंगांतून ज्वाळा येत होत्या. तो पक्षी चंद्रवर्मा ज्या पक्ष्यांच्या पंखावर पडला होता त्या पक्ष्यांजवळच सरळ उडत उडत आला. चंद्रवर्मानें त्या पक्ष्याला ओळखलें. हाच तो कृष्णसर्पानें सांगितलेला अग्निपक्षी. त्या शंख मांत्रिकाच दूत आहे.

अग्निपक्षी उतरूं लागतांच गरुड पक्ष्यांनीं एक विशेष प्रकारचा आवाज काढून त्याचें स्वागत केलें. अग्निपक्ष्यानें सरळ खालीं उतरून पक्ष्यांच्या भाषेंत म्हटलें—"मी तुमच्या शोधार्थच निघालों होतों. बरें झालें तुमची गाठ पडली."

"काय काम आहे !" गरुड एका पक्ष्यानें विचारलें.

अग्निपक्ष्यानें नीट बसून व आपले पंख नीट सावरून म्हटलें—"माझ्या मालकानें एका जबाबदारीच्या कामावर माझी नेमणूक केली आहे. तसें तें कठीण काम नाहीं. म्हाणारपणानें कंबरडें बांकडें झालें असून आमच्या मालकाची बरोबरी करूं इच्छिणाऱ्या एका म्हाणाऱ्या कपालिनीला धरून आणण्याचें तें काम आहे. परंतु हें काम मला करतां येणें शक्य नाहीं. कारण रात्रीच्या वेळीं मला येतांना पाहून ती कपालिनी सावध होते. म्हणून तुम्ही दोघे जा आणि तिला उचलून घेऊन या. मी तुमचे हे उपकार जन्मोजन्मीं विसरणार नाहीं."

तें ऐकून गरुड पक्षी मागें पुढें करूं लागले. एक जण म्हणाला—"हें पहा, मी फार दमलों आहें. सूर्यास्त झाल्या पासून समुद्रांत खूप आंत उडत जाऊन व पोटभर खाऊन आम्ही दमून भागून परत आलों आहों. आमचे पंख दुखूं लागले आहेत. या अग्निप्रवाहाच्या वाफेनें थोडासा शेक मिळावा म्हणून आम्ही येथें येऊन बसलों होतों. उद्यां संध्याकाळीं मी येईन तूं मागशील ती मदत करायला. आतां तूं आम्हांला सोड !"

अग्निपक्ष्यानें आनंदानें आपले पंख एकदां फडफड केले. तेवढ्यानें सारें रान

हललें. तो म्हणाला—"दिवसां त्या कपालिनीला पकडणें अशक्य. ती मोठी हुशार बाई आहे. तिच्या जवळ पुष्कळ हुशार सेवक देखील आहेत. कित्येक वर्षें झालीं, ती बया रात्रंदिवस डोळ्यांत तेल घालून बसत आली आहे. पण कांहीं दिवसांपासून तिची तब्येत बिघडली असल्यानें ती इतकी सावधगिरी बाळगूं शकत नाहीं. तुम्ही कोठें तरी लपून बसा व एकाएकीं तिला चोंचींत धरून घेऊन या झालें. तिला मंत्र म्हणायला देखील वेळ मिळतां कामा नये. म्हणजे तुमच्या केसालाहि धक्का लागणार

नाहीं. त्या नंतर तुम्ही तिला उचलून नेऊन शंखासमोर टाका. तो तिला घावयाची ती शिक्षा देईल व तुम्हांला बक्षीस देईल. तुम्हांला त्याच्या विरुद्ध तक्रार करण्याचें कारणच उरणार नाहीं."

तुझ्या मालकानें बक्षिस वगैरे देण्याची काय गरज आहे? आम्हांला सात समुद्रा पलीकडे जाऊन येण्याची शक्ति त्यानें दिली म्हणजे झालें. आम्हांला याहून जास्त कांहीं नको." एक गरुड पक्षी म्हणाला.

"मला तें सर्व कांहीं नको, मला कधीं मरण येऊं नये असा एकादा मंत्र त्यानें मला शिकवला तर मला पुरें, मला आणखी कांहीं नको." दुसरा गरूड पक्षी म्हणाला.

चंद्रवर्मा मनांतल्या मनांत विचार करूं लागला—"या मूर्ख पक्ष्यांना तो शंख म्हणजे काय देव वाटला कीं हें सर्व मागूं लागले आहेत?"

गरुड पक्ष्यांनीं जें कांहीं मागितलें तें ऐकून अग्निपक्षी म्हणाला—"तें मी आपल्या मालकाला सांगतों. बरें तर उद्यां सकाळीं जरा माझ्या घरीं तुम्ही दांवे या. तसें तुम्हांला दूर नाहीं. वेळ पाहून मी तुमची मालकाशीं ओळख करून देईन." अग्नि पक्षी म्हणाला.

गरुड पक्ष्यांनीं होकारार्थी मान हलविली. अग्निपक्षी आनंदानें, आला होता त्या वाटेनें परतला. उत्तर दिशेकडे तो जोरानें जात होता. गरुडपक्षी थोडा वेळ गप्प मारीत तेथेंच बसून राहिले. नंतर आपली चोंच जमिनीवर ठेवून व जमिनीला आपलें अंग चिकटवून ते बसले आणि झोंपी गेले.

[पुढें चालू]

※ शंका ※

विक्रमार्क वडाच्या झाडाजवळ गेला. झाडावरून तें लटकणारें प्रेत काढून खांद्यावर टाकलें आणि नंतर पुन्हां स्मशानाची वाट धरली. नियमाप्रमाणें शवांतील वेताळ बोलूं लागला. म्हणाला—"राजा! इतक्या दिवसांच्या परिचयामुळें आपण मित्र बनलों आहोंत. आतां सांग बरें, तुला तो स्मशानांतील भिकारी मोठा वाटतो कीं मी मोठा वाटतो? अशा प्रकारच्या शंका कुशंका मनुष्याच्या मनांत उठतात. अशाच प्रकारची शंका विंध्यदेशाच्या सेनापतींची मुलगी रत्नावली हिच्या मनांत थैमान घालीत होती. ती गोष्ट तुला सांगतों." असें सांगून वेताळानें गोष्ट सांगण्यास प्रारंभ केला.

विंध्यदेशाच्या राजाच्या दरबारी श्रीमंत नांवाचा एक सेनापति होता. विंध्यदेशाच्या

वेताळाच्या गोष्टी

एका भागांत चोरी लूटमार फार होत असे. सेनापति श्रीमंतानें आपल्या सैन्यानिशीं कित्येक वेळां त्या प्रदेशाची पाहाणी केली.

रात्रंदिवस चोरांचा सुगावा लावण्यासाठीं झटत राहिला. पण कशाचाच कोठें पत्ता लागला नाहीं.

ही काळजी त्याच्या मागें होतीच आणि आतां दुसरी काळजी म्हणजे त्याच्या मुलीच्या लग्नाची काळजी त्याला वाटूं लागली. रत्नावली फार सुंदर व बुद्धिमान होती. म्हणून तिच्याशीं लग्न करण्याच्या इच्छेनें कित्येक युवक येत असत. त्यांत राजसिंह नांवाचा एक तरूणहि होता. परंतु तो रत्नावलीशीं लग्न करण्याच्या हेतूनें श्रीमंताकडे आला नव्हता. तो आला होता श्रीमंताच्या कडून कांहीं मदत मागण्यासाठीं. कारण त्याचा किल्ला होता चोरांच्या भागांत. चोरांनीं अद्याप त्याच्या किल्ल्यावर हल्ला केला नव्हता. तरी वेळीं सावध झालेलें बरें आणि जमल्यास चोरांना पकडून राजाच्या स्वाधीन करावें असा विचार करून तो श्रीमंताकडे आला होता.

राजसिंह सेनापतीला म्हणाला—"महाराज, आपण आपली सेना माझ्या मदतीला दिलीत तर मी तिचा सर्व खर्च देईन. चोरांना पकडण्याच्या कामी तिचा उपयोग होईल."

सेनापतीनें अद्याप काय करावें ह्याचा विचार केला नव्हता. ह्या अवधींतच रत्नावली राजसिंहाच्या नजरेस पडली. तिला पाहतांच तिच्याशीं लग्न करावेंसें त्याला वाटलें. त्यानें सेनापतीला तसें स्पष्ट विचारलेंहि.

सेनापतीला तो तरुण पसंत पडला. तो चांगल्या कुळांतला होता. तसेंच शूर, सुंदर व साहसी होता. शिवाय सेनापतीला वाटलें कीं ह्या चोरलुटेऱ्यांच्या प्रदेशांत आपला कोणी संबंधी असेल तर वचक

राहील लोकांवर. परंतु आपल्या मुलीला त्या लुटेऱ्यांच्या प्रदेशांत पाठवतांना त्याचें मन कच खाऊं लागलें.

थोडा विचार केल्यावर त्यानें आपली मुलगी राजसिंहाला द्यावयाचें ठरविलें आणि लग्नानंतरहि कांहीं दिवस तिला घरींच ठेवून घेण्याचा निश्चय केला. चोरांचा त्रास कमी झाल्यावर तिला सासरी पाठविण्याचा त्यानें बेत केला.

झालें. रत्नावलीचें लग्न ठरलें. मोठ्या थाटामाटानें लग्न सोहळा पार पडला. लग्नानंतर थोडें सैन्य घेऊन जेव्हां राजसिंह घरीं जाण्यास निघाला तेव्हां रत्नावलीहि निघण्यास तयार झाली. तें पाहून सेनापति म्हणाला—"बाळे, तूं आत्तांच कशाला जातेस? जेव्हां तुला नवऱ्याकडे जावेंसें वाटेल तेव्हां तुझा पति येऊन घेऊन जाईल तुला. सध्यां त्या भागांत अराजकता माजली आहे. थोड्यांच दिवसांत तेथील वातावरण शांत होईल मग पाठवीन तुला."

"बाबा! एकदां लग्नाच्या अक्षता डोक्यावर पडल्या म्हणजे मुलीनें आपल्या पतीबरोबर जाणें तिचा धर्म नाहीं का? मला जेव्हां आपणास भेटावेंसें वाटेल तेव्हां

मी येऊन भेटून जाईन आणि पतीबरोबर असल्यावर भीति कसली?" असें सांगून ती पतीबरोबर निघून गेली.

रत्नावली सासरीं आल्यापासून तिला एक दिवस सुद्धां शान्तपणानें झोंप लागली नाहीं. दररोज तिच्या कानावर चोऱ्या दरोड्याच्या गोष्टी येत असत. खून, मारामारीच्या बातम्या येत असत. त्यामुळें ती अगदीं घाबरून जात असे. ती राहात असलेला किल्ला खूप मोठा होता. पण दिवसा तेथें पुष्कळ नोकरचाकर वावरत असल्यामुळें भीती वाटत नसे. पण रात्रीं तेथें चिट-

पांखरूंहि नसे. त्यांतून राजसिंहसुद्धां चोरांना पकडण्यासाठीं म्हणून रात्रींच बाहेर पडत असे. बिचारी रत्नावली जीव मुठींत धरून रात्र घालवीत असे. जरा कुठें खुट्ट वाजलें कीं ती कावरी बावरी होई. तिच्या सोबतीला तिच्या मोहरची एक जुनी दासी मात्र होती.

चोरांच्या टोळीचा एक नायक होता. त्याच्या विषयीं अशा कांहीं आश्चर्यकारक घटना ऐकूं येत असत कीं त्यावर विश्वासच होत नसे आणि अशा त्या नायकाला पकडून आणण्याच्या कामासाठींच राजसिंह रोज रात्रीं बाहेर पडत असे. तो जायला निघाला कीं रत्नावली त्याच्या रक्षणासाठीं देवाची प्रार्थना करीत बसत असे.

राजसिंह जी सेना आपल्या सासऱ्या-कडून घेऊन आला होता ती किल्ल्यांतच पाहारा देत असे. परंतु त्यामुळें गांवांतील लोकांचा त्रास मात्र कमी झाला नव्हता आणि गंमत अशीं कीं एवढा मोठा किल्ला, पण त्याच्याकडे कोणाची ही नजर वळली नव्हती.

दिवसामागून दिवस जात होते. एक वर्ष लोटलें. रत्नावलीला मुलगा झाला. त्यामुळें सर्व आनंदांत होते.

एक दिवस दाई घाबऱ्या घाबऱ्या रत्नावली-कडे आली व म्हणाली—"अहो! चोर चोर म्हणून इतक्या दिवसापासून आपण जें ऐकत होतों त्यांना मी आज प्रत्यक्ष पाहिलें. ते दुसरे तिसरे कोणी नसून आपल्या किल्ल्या-तीलच नोकर माणसें आहेत आणि त्यांचा नायकहि किल्ल्याचा मालकच आहे. मी स्वतः माझ्या डोळ्यांनीं पाहिलें आहे. आतां आपल्याला थोडा वेळ सुद्धां येथें राहाणें सुखाचें होणार नाहीं."

दाईचें बोलणें ऐकून ती थोडी घाबरली. पण थोडा विचार केल्यावर तिला वाटलें 'असेल दाईचें म्हणणें खरें' आणि म्हणूनच बाहेर एवढ्या चोऱ्या झाल्या तरी किल्ल्यांत कांहींहि झालें नाहीं. म्हणूनच चोरांना पकडण्यासाठीं गेले असतां राजसिंह सुखरूप परत येत असे आणि म्हणूनच त्याला कधीं चोरांचा नायक मिळाला नाहीं आणि म्हणूनच राजसिंहानें बाहेरून आण-लेल्या सेनेला किल्ल्यांतच डांबून ठेवलें आहे. म्हणजे राजसिंह आपल्या वडिलांशीं कपटी नाटक खेळत आहे. त्यासाठींच तो आपल्याला येथें घेऊन आला आहे. ठीक आहे. पण प्रत्यक्ष आपण पाहिल्या-

शिवाय कांहीं करावयाचें नाहीं, असे तिनें ठरविलें.

राजसिंहाचें तिच्यावर अतिशय प्रेम होतें. मुलगा तर त्याला जीव कीं प्राण होता आणि असा राजसिंह चोर, हत्यारा, ठक असेल ही कल्पनाच तिला करवेना. पण खरी गोष्ट कळावी म्हणून ती राजसिंहाच्या प्रत्येक हालचालीवर फार लक्ष ठेवूं लागली.

एक दिवस राजसिंह नित्याप्रमाणें रात्रीं बाहेर निघाला असतां रत्नावलीनें त्याला अडविलें. तो तेव्हां थांबला. परंतु मध्यरात्रीं तो हळूच उठला व चोर पावलांनीं बाहेर निघून गेला. रत्नावलीनें नुसते डोळे मिटून घेतले होते. तो बाहेर पडतांच ही सुद्धां एक काळी ओढणी घेऊन त्याच्या मागोमाग निघाली. तो किल्ल्याच्या बाहेर पडतांच ही पण किल्याबाहेर गेली. नंतर तिनें दुरून पाहिलें. तिचा पति एका चिंचेच्या झाडापर्यंत गेला व तेथून एकदम दिसेनासा झाला.

ती त्या झाडापर्यंत गेली. तेथें तिला एक मोठी विहीर दिसली. त्यांत अंधार होता. तरी तिचा पति तेथेंच गेला होता. म्हणून रत्नावली सुद्धां आंत उतरली. तेथें विहिरीच्या भिंतीजवळ कांहीं झाडें वाढलेलीं होतीं. त्याच्या पाठीमागून कोणी बोलल्यासारखा आवाज येत होता. ती हळूं हळूं त्या झाडांच्या जवळ गेली. तेथें तिला एक लहान दार दिसलें. त्याच्या पलीकडे एक दुमजली इमारत होती. तेथें राजसिंह होता आणि त्याच्या आसपास किल्ल्यांतील सर्व नोकर होते. राजसिंह त्यांना कांहीं तरी सांगत होता आणि ते नोकर त्याच्या अंगावर ओरडत होते.

रत्नावली थोडी पुढें सरकली व त्यांचें संभाषण ऐकूं लागली. तिच्या कानावर शब्द

पडत होते—"मी तुमचा सरदार आहें, माहीत आहेना? जर कोणी माझा हुकूम मानला नाहीं तर हें पहा माझ्या हातांत काय आहे तें." असें म्हणून राजसिंहानें आपल्या नोकरांना तलवार दाखविली.

"आपण सैन्य आणल्यापासून आमचा आपल्यावरचा विश्वास पार उडाला आहे. आम्हांला असें वाटूं लागलें आहें कीं आपण त्या सैन्याच्या हातींच आम्हांला देणार आहांत. म्हणून आम्ही आतां दुसरा सरदार निवडणार आहोंत." हें सांगणारा किल्ल्याचा धोबी होता.

राजसिंहानें आपली तलवार उपसली आणि धोब्याच्या अंगावर धांवून गेला. त्या बरोबर चार पांच भाल्यांचीं टोकें त्याच्या छातीवर रोखलीं गेलीं. हें पाहातांच रत्नावलीनें एक किंकाळी फोडली व ती बेशुद्ध होऊन खालीं पडली.

रत्नावलीनें जेव्हां डोळे उघडले तेव्हां ती आपल्या घरीं पलंगावर निजलेली होती. राजसिंह तिच्या जवळच बसला होता. आपला पति सुखरूप असल्याचें पाहून तिला आनंद झाला.

रत्नावली सावध झाल्यावर राजसिंह तिला म्हणाला—"तुझी प्रकृति फार बिघड-

लेली आहे. म्हणून तूं कांहीं दिवस आपल्या माहेरी जा. तुम्हां दोघांना मी उद्यांच पाठवून देतों.

दुसऱ्या दिवशीं रत्नावली आपल्या माहेरच्या सर्व लव्याजम्यानिशीं माहेरी गेली. वाटेंत तिला प्रश्न पडला कीं आपल्या वडिलांना काय सांगावें? आपल्या पती विषयीं सर्व सांगून टाकावें कीं नाहीं?

एवढी गोष्ट सांगून वेताळानें राजास विचारलें—"राजा जो विचार रत्नावलीच्या मनांत आला, ती शंका मलाहि वाटते. ती वडिलांची आज्ञाधारी मुलगी आहे. तेव्हां प्रजेचा शत्रु असलेल्या आपल्या पतीविषयीं खरीखुरी माहिती पित्याला देईल कीं पतिव्रता म्हणून त्याच्या विषयीं आपल्या वडिलांना कांहीं कळूं देणार नाहीं? का ज्या उद्देशानें तिच्या वडिलांनीं तिचें लग्न राजसिंहाबरोबर लावलें होतें तो उद्देशच उडवून लावील? जर तूं माहीत असून ठीक उत्तर दिलें नाहींस तर तुझें डोकें फुटेल. तुला माहीत आहे ना?"

"असें म्हणतात कीं लग्नाच्या मुलींना पितृआज्ञाच शिरसावंद्य असते. परंतु विवाहा-नंतर पति देवतातुल्य असतो आणि चोरांना पकडण्याचें काम सेनापतीचें आहे. तिचें नव्हें, म्हणून ती जबाबदारी तिची नाहीं. ही गोष्ट राजसिंहाला पक्की माहीत होती. म्हणूनच आपला भेद बायकोला समजला असतां सुद्धां तिला त्यानें माहेरी पाठवून दिलें. त्याचा तिच्यावर पूर्ण विश्वास होता. म्हणून रत्नावलीला आपल्या पतीचा भेद पित्याला कळविण्याची जरूरी नाहीं." राजानें आपलें मत सांगितलें.

अशा तऱ्हेनें राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ शवासह अदृश्य झाला व पूर्ववत् वडाच्या झाडावर लटकूं लागला. (कल्पित)

वनराज सिंह

एकदां सिंह आराम करीत असतां त्याच्या मनांत आपल्या राजेपणाचा विचार आला. तो जंगलांत हिंडायला निघाला. वाटेंत त्याला एक वाघ दिसला. तो त्याला म्हणाला—"आजकाल तूं फारच शेफारलेला दिसतो आहेस. जंगलाचा राजा कोण आहे तें, माहीत आहेना तुला?"

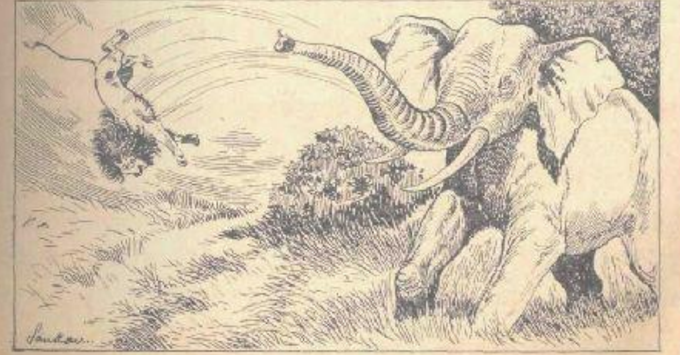
"जी हुजूर, आपणच महाराज!" वाघ हात जोडून म्हणाला.

सिंह पुढें निघाला. त्याला एक वनमाणूस दिसला. सिंह त्याला म्हणाला— "माहीत आहे का ह्या जंगलाचा राजा कोण आहे तें?"

"आपणच सरकार!" वनमाणुस म्हणाला.

सिंह पुढें निघाला. त्याला एक हत्ती दिसला. त्याला तो म्हणाला—"अरे ए काळ्या, ह्या जंगलाचा राजा कोण आहे तें माहीत आहे का तुला?"

हत्तीनें सिंहाजवळ जाऊन आपल्या सोंडेंत त्याला घट्ट पकडून दूर झाडांत फेंकून दिलें. पण सिंह अंग झाडत बाहेर आला व त्याला म्हणाला—"इतकें रागा-वण्याचें काय कारण. माहीत नव्हतें तर सांगूं नाहीं कां? 'माहीत नाहीं' म्हणून?"

ठकास महाठक

एका गांवांत एक शेतकरी राहात असे. त्याचा मुलगा थोडा मंदबुद्धीचा होता. परंतु त्याची सून मात्र फार हुशार व शहाणी होती.

एक दिवस मुलगा आपल्या घराबाहेर झाडाखालीं बसून कुऱ्हाडीचा दांडा करीत होता. तितक्यांत कोणी तिघे जण तेथें आले व म्हणाले–"तुला आमच्या राजानें बोलाविलें आहे. आमचा राजा म्हणजे समुद्राचा राजा."

समुद्राचा राजा म्हणजे देव. पण ह्याला बोलाविण्यास जीं माणसें आली होतीं तीं काळी कभिन्न होती. ते बहुतेक राक्षसांचे दूत होते. पण ही गोष्ट त्या अर्धवटाच्या लक्षांत आली नाहीं. त्यानें विचारलें–"तुमच्या राजाचें माझ्याशीं काय काम आहे?"

"आमच्या राजाला एक फार महत्वाचें काम करवून घ्यावयाचें आहे. तें तुमच्याकडूनच होणार असल्यामुळें त्यांनीं तुम्हांला बोलावून आणण्यासाठीं आम्हांला पाठविलें आहे." ते म्हणाले.

"माझे वडील शेतांवर गेले आहेत आणि अंधार होण्याच्या सुमारास परत येतील. त्यांना घेऊन जा." मुलगा म्हणाला.

"असें होय! मग तुम्हीं दोघेहि चला. उद्यां पर्यंत तुम्हीं बंदरांत आलांत तर ठीक आमची नाव तेथें असेल." असें सांगून ते निघून गेले.

वडील घरीं आल्याबरोबर मुलानें राजाचा निरोप त्यांना कळविला. म्हणाला–"बाबा, आज समुद्री राजाकडून दोघे तिघे जण आले होते. त्या राजाला आमच्याकडून कांहीं काम करवून घ्यावयाचें आहे. जर आपण तें काम केलें तर आपल्याला पुष्कळ मोठें बक्षीस मिळणार आहे."

"राजाचें चिन्ह वगैरे कांहीं होतें का त्यांच्या जवळ?" शेतकऱ्यानें विचारलें.

"तसें कांहीं त्यांनीं आणलें नाहीं. ते म्हणाले, आमची नांव बंदरांत आहे. उद्यां सकाळपर्यंत आलांत तर आम्हीं घेऊन जाऊं." मुलगा म्हणाला.

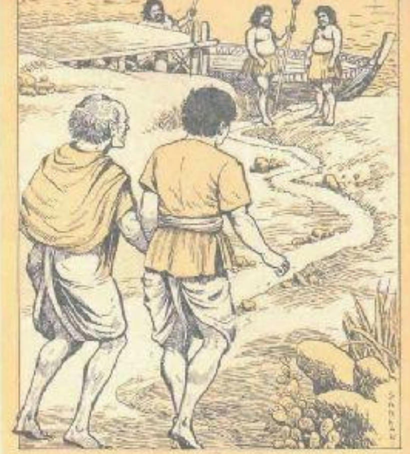
"बंदरापर्यंत मी पायीं जाऊं? शक्य नाहीं. जर तें अंतर कमी झालें तरच मी येऊं शकेन." असें म्हणून म्हातारा झोंपला.

मुलानें ही गोष्ट आपल्या बायकोला सांगितली. म्हणाला–"समुद्राच्या राजानें आम्हांला बोलविलें आहे. परंतु जों पर्यंत बंदरापर्यंतचें अंतर कमी होणार नाहीं तों पर्यंत बाबा येणार नाहींत."

"एवढेंच ना? मग त्यांत काय एवढें मोठें. सारी वाट संरेपर्यंत गोष्ट सांगत राहा आपल्या वडिलांना." बायकोनें सांगितलें.

बायकोचें म्हणणें त्याला पटलें. दुसऱ्या दिवशीं तो पाहाटे उठला. वडिलांना उठविलें. म्हणाला–"बाबा उठा लवकर. तुम्हीं म्हणाला होतात ना? रस्ता कमी केला तर येईन म्हणून? चला मी कमी करतों वाट."

दोघे बापलेक निघाले बंदराकडे. वाटेंत मुलगा बापाला सारखा गोष्टी सांगत चालला

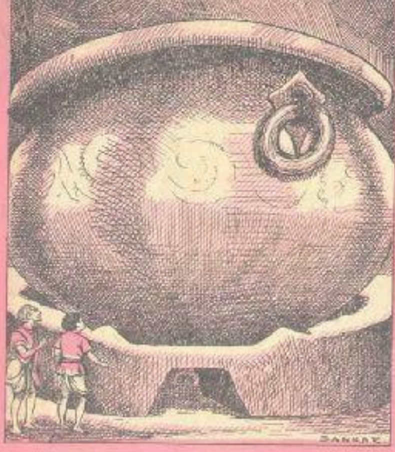

होता. शेवटीं सूर्योदयाच्या सुमारास पोहोंचले ते दोघे बंदरावर. तेथें ते तिघे राक्षस दूत आणि एक मोडकी नाव त्यांच्या दृष्टीस पडली. ती पाहून शेतकरी म्हणाला–"ही कसली होडी, राक्षसी होडी दिसते आहे ही."

"आमच्या राजाजवळ जितक्या नावा आहेत त्यांत हीच जलद चालणारी आहे. म्हणून आम्ही ही होडी आणली आहे." ती काळीं माणसें म्हणालीं.

ते दोघे बापलेक त्या नावेंत जाऊन बसले आणि होडकें चालू झालें. थोड्याच

श्री रा. गो. देसाई

वेळांत ती होडी एका बेटाला लागली. त्या बेटावर कोठें कांहीं झाडपाला दृष्टीस पडत नव्हता. सर्व प्रदेश अगदीं रूक्ष होता. तेथें उतरल्यावर त्या बापलेकांना कळलें कीं तें बेट राक्षसांचें आहे. करतात काय ?

त्या राक्षस दूतांनीं दोघांना आपल्या राजासमोर आणून उभें केलें. त्याला पाहतांच दोघांची बोबडी वळल्यासारखीच झाली. कारण तो राजा आपल्या दूतांपेक्षां जास्त काळा आणि कुरूपहि होता.

"तुम्हीं आम्हांला इतक्या दूर कशासाठीं बोलाविलें." शेतकऱ्यानें विचारलें.

"कांहीं विशेष नाहीं. आमच्याकडे एक फार मोठें भांडें आहे. त्याच्या बुडापाशीं बिस्तव घालण्यासाठीं तुम्हांला बोलावून आणलें आहे. आमच्या लोकांना कांहीं तें जमत नाहीं. जर का तुम्हांकडूनहि हें काम झालें नाहीं तर जिवंतपणें तुम्हीं परत जाऊं शकणार नाहीं." राजानें सांगितलें.

"अगोदर तें भांडें तरी पाहूं द्या. मग पाहूं काय करावयाचें तें." शेतकरी म्हणाला.

राक्षस त्यांना एका खोलींत घेऊन गेला. तेथें मध्यभागीं एक मोठें तांब्याचें भांडें ठेवलेलें होतें. शेतकऱ्यानें तें दुरून पाहिलें. नंतर राक्षसांना बाहेर पाठवून देऊन खोलीला आंतून कडी लावून घेतली. मग सावकाश त्या दोघांनीं चारी बाजूस हिंडून फिरून तें भांडें पाहिलें. तें त्या शेतकऱ्याला ओळखीचें वाटलें. तो मुलाला म्हणाला—"तुला ह्या हंड्याविषयीं कांहीं माहीत आहे का ? हें अक्षय पात्र आहे. हें पूर्वी आपल्या राजाकडे होतें. सध्याचा जो राजा आहे ना ? त्याचे पंजोबा ह्यांत भात शिजवून जें कोणी येतील त्यांना जेवण देत असत. तोच हा हंडा, ह्या राक्षसांनीं चोरून आणला आहे इथें."

"पण बाबा, आपण येथून सुटणार कसे ?" मुलानें विचारलें.

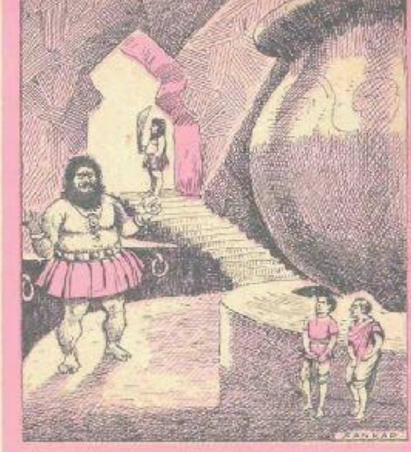
"तें सर्व मी पाहातों. काढतों कांहीं तरी मार्ग शोधून.

शेतकऱ्यानें दार उघडलें. राक्षसांना बोलाविलें. ते मोठ्या घाईनें आले. त्यांनीं विचारलें—"बिस्तव घातला का ?"

"बिस्तव घालायला कांहीं लाकडें सरपण पाहिजे कीं नाहीं. ह्याला आंब्याचीं, जांभळाचीं, चिंचेचीं, वडाचीं, पिंपळाचीं, लिंबाचीं आणि बाभळीची लाकडें अशीं नऊ तऱ्हेचीं लाकडें पाहिजेत. त्याशिवाय गारगोट्या, कापूस, वाळलेल्या काटक्या. हें सर्व सामान आणून द्या म्हणजे पेटवितों चूल."

राक्षस दूत शेतकऱ्याचा निरोप घेऊन राजाकडे गेले व त्याला तो निरोप सांगितला. राजा एकदम मोठ्यानें ओरडून म्हणाला—"तुम्हांला माहीत नाहीं काय ? आमच्या बेटावर साधें गवत सुद्धां उगवत नाहीं. मग कोठून असणार एवढीं लाकडें."

"तरी पण आमच्या देशांत आहेत ना. आपल्या दोन दूतांना पाठवा आणि मागवा आमच्या सुनेकडून. बरोबर आपल्या दोन

मुलांना पाठवून द्या. नाहींतर तिचा विश्वास बसणार नाहीं." शेतकरी म्हणाला.

"जोंपर्यंत लाकडें येणार नाहींत तोपर्यंत तुम्हीं दोघे ह्याच खोलींत बसून राहा." असें सांगून राक्षसांच्या राजानें त्या दोघांना हंड्याच्या खोलींत बसवून ठेवून खोली बंद करून घेतली. शेतकऱ्यानें सांगितल्याप्रमाणें त्यानें आपल्या दोन मुलांना नावाड्यांबरोबर शेतकऱ्याच्या गांवीं पाठवून दिलें.

तेथें पोहोंचल्यावर राक्षसाचे मुलगे शेतकऱ्याच्या सुनेला म्हणाले—"आम्हीं राक्षस राजाचे मुलगे आहोंत. तुझा सासरा व

नवरा आमच्या देशांत आहेत. त्यांनीं जांभळाचीं, आंब्याचीं, चिंचेचीं वडाचीं, पिंपळाचीं, बेलाचीं वगैरे लाकडें तुझ्याकडून मागून आणावयास सांगितली आहेत.

राक्षसाचें म्हणणें ऐकल्या बरोबर सुनेला कळलें, ह्यांत कांहीं तरी घोटाळा आहे. ती राक्षस पुत्रांना म्हणाली–"तुम्हांला पाहिजे असलेल्या सर्व वस्तू त्या खोलींत आहेत. तेथून काय काय तें घेऊन जा." असें सांगून तिनें एका अंधार कोठडीकडे बोट दाखविलें. दोघे राक्षस पुत्र आंत शिरतांच तिनें बाहेरून दार बंद करून घेऊन कुलुप लावून घेतलें. बाहेर उभे असलेल्या राक्षसांना ती म्हणाली–"तुमचे राजकुमार त्या खोलींत आहेत. परंतु त्या खोलीची किल्ली कांहीं केल्या सांपडत नाहीं. आमच्या घरवाल्यांनीं किल्ली दिली म्हणजेच तें दार उघडेल. तों पर्यंत कांहीं करणें शक्य नाहीं. जा आपल्या राजाला जाऊन सांगा."

राक्षस होडी घेऊन आपल्या राजाकडे गेले व सूनबाईंनीं सांगितल्याप्रमाणें सांगितलें.

राक्षस राजा कावरा बावरा झाला. त्याचें आपल्या मुलांवर अतिशय प्रेम होतें. त्यानें शेतकऱ्याला आणि त्याच्या मुलाला सोडून दिले व घरीं जाण्यास सांगितलें.

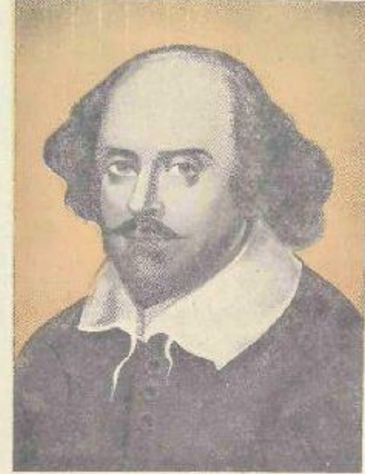
"असें कसें? आम्ही काम करून बक्षीस घेऊनच जाणार. आम्हांला घरीं जायची कांहीं घाई नाहीं." शेतकरी म्हणाला.

राक्षस राजानें त्यांना बक्षीस म्हणून दोन सोन्याच्या विटा दिल्या आणि एका नावेंत बसवून घरीं पाठवून दिलें व त्याच नावेंतून आपल्या मुलांना परत येण्यास सांगितलें. घरीं आल्यावर त्यांनीं राक्षस पुत्रांना त्यांच्या घरीं पाठवून दिलें.

विलियम शेक्सपीयर

इंग्लंड मधील स्ट्राटफर्ड अन् एवान् नांवाच्या गांवीं इ.स. १५६८ मध्यें विल्यम शेक्सपीयर याचा जन्म झाला. ह्याच्या वडिलांचें नांव जोन व आईचें नांव मेरी होतें. हा आपल्या आई वडिलांचा तिसरा मुलगा. हें मध्यम वर्गीय कुटुंब होतें.

वयाच्या अकराव्या वर्षी त्यानें आपल्याहून आठ वर्षांनीं मोठी असलेल्या एका स्त्रीशीं विवाह केला. तिचें नांव ॲन् हतवे असें होतें. तीन मुलें झाल्यानंतर इ. स. १५८७ मध्यें तो आपल्या उपजीविकेसाठीं लंडनला आला. थोड्याच दिवसांत त्याचा तेथें चांगला जम बसला. नाटक लिहिणें व अभिनय करणें हा त्याचा व्यवसाय होता.

त्याचें सर्वांत पहिलें नाटक 'लव्स लेबर लॉस्ट' हें होय. तें त्यानें इ.स. १५७० मध्यें लिहिलें. तेव्हां पासून त्यानें नाटकें लिहिण्याचा सपाटा चालविला. वर्षांतून दोन ह्या हिशेबानें तो नाटकें लिहित असे.

तो आपल्या स्वतःच्या नाटकांत व त्याच प्रमाणें दुसऱ्या नाटकांतूनहि अभिनय करीत असे. थोड्याच दिवसांत चांगला अभिनेता म्हणून त्याची ख्याती झाली.

शेक्सपीयरला ह्यांत पुष्कळ पैसे मिळाले. त्यानें ग्लोब थियेटरचा एक भाग विकत घेतला. आपल्या गांवांत शंभर एकर सुपीक शेत जमीन विकत घेतली. त्याच प्रमाणें तेथें एक छानदार घर विकत घेतलें. शेक्सपीयरचीं नाटकें फार लोकप्रिय झालीं. त्यानें ह्या नाटकांचे कित्येक प्रयोग त्यावेळच्या ब्रिटनच्या राणीसमोर खेळूनहि दाखविले.

विल्यम शेक्सपीयर २३ एप्रिल १६१६ मध्यें निधन पावला. त्याच्या कृतींना इंग्रजी साहित्यांत फार मोठें स्थान आहे.

चंद्राचा उपग्रह

सोवियेट रशियाच्या वैज्ञानिकांनीं १२ सप्टेंबरला एक रॉकेट सोडलें. ४ ऑक्टोबरला पुन्हां एक उपग्रह सोडला. त्यावरून असें सिद्ध होतें कीं असे उपग्रह बनविणें मनुष्याच्या शक्ति बाहेर नाहीं. हे उपग्रह चंद्राला प्रदक्षिणा घालूं शकतात. एवढेंच नव्हें तर ते चंद्राच्या अगदीं जवळून फिरतात. चंद्रावर हवा नसल्यानें तो चंद्रावर पडण्याची मुळीच भीती नाहीं.

परंतु चंद्रावर उंच उंच शिखरें आहेत. त्यांच्याशीं टक्कर होऊं नये म्हणून ह्या उपग्रहांना थोड्या अंतरावरूत प्रदक्षिणा करावी लागते. अशा तऱ्हेचे उपग्रह कशा साठीं सोडतात, ह्या उपग्रहांत टेलिस्कोप ठेवून चंद्राच्या पृष्ठभागाचे अध्ययन करता येण्यासारखें आहे.

चंद्रावर कोठें कोठें कशा तऱ्हेचें हवा मान आहे ही माहिती या उपग्रहांच्या सहाय्यानें मिळूं शकेल. कारण चंद्रावर जर हलकीशी देखील हवा वगैरे असेल तर ह्या उपग्रहाची गति लगेच मंद होईल. उपग्रहाच्या गतींत थोडा देखील बदल झाला तर त्यावरून तेथील वातावरणाचा अंदाज मिळेल आणि तेथें जर हवा मुळींच नसेल तर हे उपग्रह इतक्या नियमीतपणें चंद्रा भोंवती फिरतील कीं आपल्याला त्यावरून घड्याळ सुद्धां लावतां येईल.

ज्यूलियस सीझर

[इ. सनापूर्वीं सुमारें १०० वर्षे जूलियस सीझर नांवाचा एक प्रतापी राजा होऊन गेला. तो आपल्या वयाच्या २६ व्या वर्षापासूनच राजकारणांत शिरला होता. रोम मधील त्या वेळच्या तीन शासकांपैकीं हा एक होता. सीझर हा रोमच्या पश्चिमेकडील भागाचा अधिकारी होता. पोम्पे मध्य तथा दक्षिण भागाचा अधिकारी होता. क्रासन पूर्व व इराण प्रदेशाचा शासक होता. सीझरनें आपल्या पराक्रमानें आपलें राज्य दुपटीनें वाढविलें. त्यामुळें पॉम्पेला ईर्षा वाटूं लागली. त्यानें, सीझरनें आपलें सैन्य मागें बोलवावें म्हणून मागणी केली. परंतु सीझरचा दरारा दिवसेंदिवस वाढत होता. त्यानें त्या मागणीकडे लक्ष दिलें नाहीं, एवढेंच नव्हें तर त्यानें सैन्यानिशीं रोम शहरांत प्रवेश केला. पॉम्पे भिऊन पळून गेला. अनायास सीझरला त्या प्रदेशाचा अधिकार मिळाला. पुढें त्यानें आफ्रिका व आशीया मायनर कडील शत्रूंचा पराभव करून सर्वत्र विजय मिळविला.]

विजयी सीझर रोम नगरांत प्रवेश करणार होता म्हणून चहूंकडे आनंदोत्सव सुरू होता. लोक सीझरचा जयजयकार करण्यासाठीं जमले होते.

सीझरचें येणें कांहीं लोकांना पसंत नव्हतें. रोममध्यें त्या वेळीं लोकशाही असल्यामुळें त्यांना वाटत होतें कीं सीझर रोममध्यें आला कीं तो सर्व सूत्रें आपल्या हातीं घेऊन राजतंत्र सुरू करील.

त्यांत कांहीं लोक असे होते ज्यांचे सीझरशीं पटत नव्हतें. अशा लोकांत कॅसियस नांवाचा एक माणूस होता. तो पार्कस् ब्रूटस्ला म्हणाला—"मला वाटतें सीझरच्या येण्यानें रोमवर संकट ओढवणार आहे."

ब्रूटसलाहि तसाच भास होत होता. तो सीझरच्या जवळच्या मित्रांपैकीं एक होता. तो त्याला मान देत असे पण त्याची देशभक्ति त्याहून जास्त होती. तो प्रथम देशाला व मग व्यक्तीला मान देत असे. ब्रूटस मोठ्या मनाचा, उदार व निस्वार्थी होता. स्वभावानें तो सरळ व चांगला होता आणि म्हणूनच कॅसियसनें त्याला आपल्या बाजूला वळविण्याचा प्रयत्न केला व त्याला यशहि आलें.

देशहितासाठीं म्हणून सीझरचा खून करण्याचें ठरलें आणि हें देशकार्य आहे असें समजून ब्रूटसनें त्याचें नेतृत्व करण्याचे काम स्वीकारलें.

इकडे कारस्थान जोरांत सुरूं होतें आणि तिकडे मोठ्या वैभवानें सीझर नगरांत प्रवेश करीत होता. त्याच्या स्वागतासाठीं जिकडे तिकडे आनंदोत्सव सुरू होते. सीझरच्या चारीबाजूला लोकांची एकच गर्दी होती. अशा वेळीं जमावांतून एक आवाज ऐकूं आला. 'सीझर सावध रहा. १५ मार्च येत आहे.' सीझरनें त्याकडे दुर्लक्ष केलें. म्हणाला—"येऊं दे. कांहीं हरकत नाहीं."

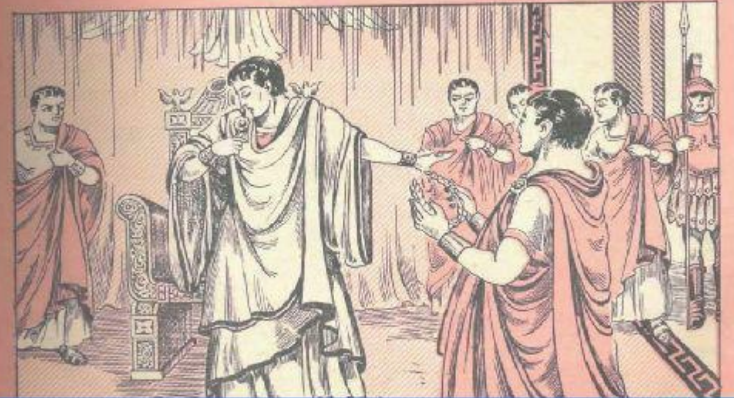

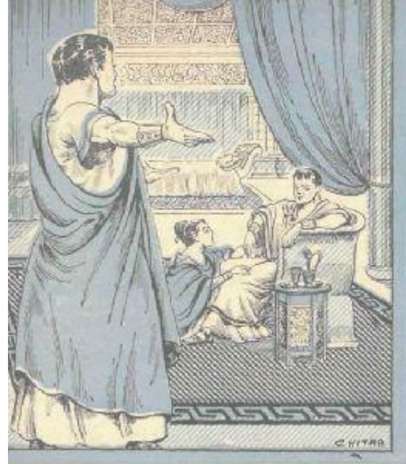
जेथें कसरतीचे खेळ चालले होते तेथें मार्कस अँटोनिक्स नांवाचा एक अभिमानी व्यक्ति होता. त्यानें सीझरला राज चिन्हा-प्रमाणें असलेला एक मुकुट भेट म्हणून दिला. अँटोनियसनें तीन वेळां तो मुकुट पुढें केला. पण सीझरनें तीनहि वेळां तो नाकारला. हें पाहून लोकांना आनंद झाला. त्यांनीं त्याचा जयजयकार केला.

कांहीं दिवसांनीं एका अंधाऱ्या रात्रीं सर्व कारस्थानी लोक ब्रूटसच्या घरीं जमले. सर्वांनीं आणा शपथा घेतल्या. पण ब्रूटस ह्या गोष्टीस तयार झाला नाहीं. तो म्हणाला—"आपण ज करीत आहोत तें देश हिताचें कार्य म्हणून करीत आहोत. लोकशाही राजवटीवर असणारा आपला अभिमान पुरेसा नाहीं का? आणि जर शपथेशिवाय हें कार्य होणार नसेल तर न करणेंच बरें."

"मार्क अँटनीयसचा सीझरवर पूर्ण विश्वास आहे. सीझरच्या मार्गें तो राहिला तर तो अस्तनींतील सांपासारखा होईल. म्हणून त्यालाहि मारून टाकलें पाहिजे. असा सला कॅसियनें दिला. परंतु ब्रूटसला तें पटलें नाहीं.

तो म्हणाला—"आपल्याला हत्याकांड सुरू करावयाचें नाहीं. मार्कस अँटोनी

सीझरचा उजवा हात असला तरी त्यापासून लोकशाही राजवटीला मुळींच धक्का पोंचत नाहीं, आणि त्यांतून सीझर मेल्यावर तर तो अगदीं निरुत्साही होईल. मला वाटतें त्याची भीती बाळगण्याचें कांहीं कारण नाहीं.

सीझरला ज्या दिवशीं मारण्याचें ठरलें होतें त्याच्या अदल्या दिवशीं रात्रीं सीझरची बायको झोपली असतां तिला फार वाईट अपशकुनी स्वप्नें पडलीं. ती माउली त्या रात्रीं तीन वेळां झोपेंत ओरडली—"वांचवा ! वांचवा !! सीझरला लोक मारीत आहेत." सकाळीं उठल्यावर ती आपल्या नवऱ्याला म्हणाली—"आज तुम्हीं घराबाहेर पडूं नका. मला कालच्या स्वप्नांनीं भय वाटत आहे." सीझरनें तिच्याकडे प्रथम लक्ष दिलें नाहीं. पण तिनें फारच हेका धरल्यामुळें तो कबूल झाला.

थोड्या वेळानें कॅसियसच्या कारस्थानी लोकांपैकीं एक जण सीझरला बोलाविण्यास आला. परंतु सीझरनें त्याला नकार दिला.

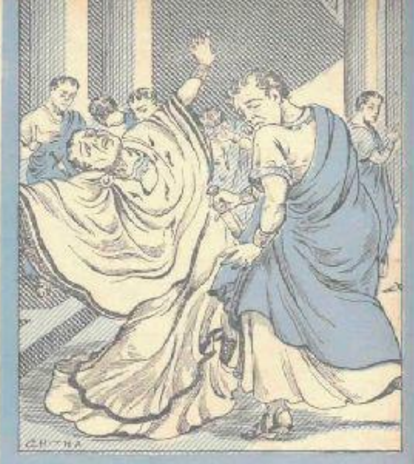
"तें कां ? आज प्रजेच्या प्रतिनिधींनीं आपल्याला मुकुट अर्पण करण्याचें ठरविलें आहे, आणि आपण येत नाहीं म्हणजे काय ? आजची सभा एकदां स्थगित झाली कीं पुढें काय होईल कोणास ठाऊक आणि जर लोकांना समजलें कीं आपण आलां नाहींत तर लोक आपल्याला भित्रे म्हणायला कमी करणार नाहींत." तो म्हणाला.

एवढ्यांत त्याच पक्षांतील आणखी कांहीं लोक सीझरला बोलवावयास आले. आतां सीझरला नाहीं म्हणणें शक्य नव्हतें. तो आपल्या बायकोला म्हणाला—"तूं अगदीं भिऊं नकोस" आणि तो त्यांच्याबरोबर निघून गेला.

त्या भयंकर कारस्थानाचा एका साधारण व्यक्तीस सुगावा लागला. त्यानें सीझरला एक चिठ्ठी लिहिली. त्यांत त्यानें स्पष्ट लिहिलें कीं ब्रूटस व कॅसियस वगैरे लोकांनीं तुला मारून टाकण्याचा बेत केला आहे. म्हणून सावध रहा. ही चिठ्ठी त्याला देण्यासाठीं तो सीझरच्या रस्त्यांत उभा राहिला, आणि सीझर येत असतां त्यानें ती चिठ्ठी कशी तरी धडपड करून त्याला दिली. पण दुर्दैव ती चिठ्ठी सीझरनें वाचूनहि पाहिली नाहीं.

सीझरनें सभामंचकावर पाऊल ठेवल्याबरोबर सर्व लोक आदरानें उभे राहिले. कारस्थानी लोक त्याच्या चारी बाजूला उभे होते, जणूं कांहीं ते त्याचा गौरवच करीत आहेत. त्यापैकीं प्रत्येकानें पुढें येऊन पूर्वी ठरल्याप्रमाणें सीझरला आपल्या तलवारीच्या टोकानें भोसकलें. प्रेक्षकांना त्याची कल्पना नव्हती. शेवटीं ब्रूटस आला व त्यानें शेवटचा वार केला. त्याला पाहून सीझरला आश्चर्य वाटलें. "अरे ! ब्रूटस !! तूंहि यांत." असें म्हणत त्यानें प्राण सोडला.

ही घटना होण्यास फार वेळ लागला नाहीं. त्यामुळें सर्वलोक आणि प्रजेचे प्रतिनिधि अवाक थक्क होऊन जागच्याजागीं उभे राहिले. मार्क अँटोनीनें हा सर्व प्रकार पाहिला आणि तेथून सरळ घरीं निघून गेला. त्याला फार दुःख वाटलें. त्यानें

आपल्या एका विश्वासू व्यक्ती करवी ब्रूटसला कळविलें—"ब्रूटस बद्दल माझ्या मनांत आदर आहे. सीझरवर माझें प्रेम होतें. म्हणून मला सीझरच्या खुनाचें कारण समजलें तर मी तुझा अनुचर होईन आणि जर ब्रूटसनें मला अभयवचन दिलें तर मी तेथें येऊन समक्ष बोलण्यास तयार होईन."

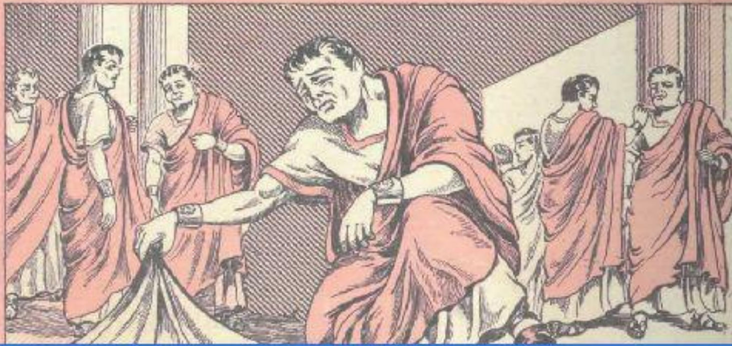
"माझ्या मनांतहि तुझ्या मालकाविषयीं आदर आहे. त्यानें येथें येऊन निर्धास्तपणें आपल्या शंका दूर करून घ्याव्या. मी त्याला अभयवचन देतों." ब्रूटसनें नोकरां करवीं उलट उत्तर पाठविलें.

अंटोनी सभागृहांत आला. सीझरचा मृत देह पाहून त्याला आपले अश्रू आवरेनासें झाले. मारेकऱ्यांना तो कांहींहि म्हणाला नाहीं. परंतु ज्या तलवारींनीं सीझरला मारलें त्या तलवारींनीं आपलाहि अंत करण्याची त्यानें इच्छा प्रगट केली.

"आमच्या हाताकडे व तलवारीकडेच पाहून आम्हांला हत्यारे ठरवूं नकोस. आमच्या हृदयांत डोकावून पहा म्हणजे रोम विषयीं आमची तळमळ तुला दिसेल. थांब, सीझरच्या मृत्युमुळें जनता फार गोंधळली आहे. प्रथम तिला शांत करूं दे. मग मी तुला सविस्तर सांगतों कीं मी त्याला कां मारलें तें." ब्रूटस म्हणाला.

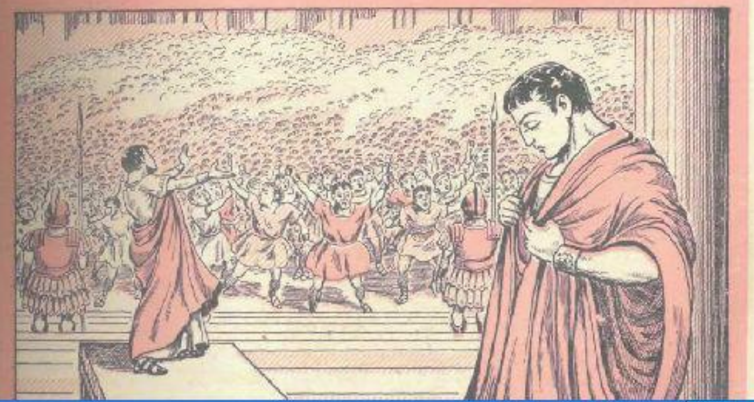
अंटोनीनें सीझरच्या यथोचित संस्काराची विनंती केली. त्यावर ब्रूटस म्हणाला— "तुला सीझर विषयीं चार शब्द बोलण्यास व सन्मानपूर्वक त्याचा अंत्यविधि करण्यास माझी परवानगी आहे. पण तें सर्व माझें बोलणें झाल्या नंतर." अंटोनीनें तें कबूल केलें.

ब्रूटस लोकांच्या समोर येतांच चारी बाजूंनीं लोक ओरडून विचारूं लागले, सीझरला कां मारलें? स्पष्ट करा."

"सीझर आपल्याला जितका प्रिय होता तितकाच, किंबहुना थोडा जास्तच मलाहि प्रिय होता. परंतु फार खेदानें सांगावें लागत आहे कीं जर तो जिवंत राहिला असता तर आपल्या सर्वांना गुलामाप्रमाणें मरावें लागलें असतें. मी जर सीझर असतों तर तुम्हीं सर्वांनीं मिळून माझ्याशीं ज्या तऱ्हेचें वर्तन केलें असतेंत तेंच मी सीझरच्या बाबतींत केलें. सीझर सत्गुणी होता. परंतु त्याची महत्वाकांक्षाच त्याच्या मृत्यूला कारण झाली. जर आपल्याला असें वाटत असेल कीं माझ्या मृत्यूनें रोमचे हित होणार असेल तर मी ज्या तलवारीनें सीझरला मारलें त्याच तलवारीनें आत्महत्या करण्यास तयार आहें." इतकें बोलून ब्रूटस मंचकावरून उतरला. ब्रूटसनें सर्वांना शांत होऊन मार्क अँटनीचें म्हणणें ऐकून घ्यावयास सांगितलें.

अँटनी उत्तम वक्ता होता. अँटनी बोलूं लागला. तो पुन्हां पुन्हां सांगत होता कीं मी सीझरची मुळीच प्रशंसा करीत नाहीं. परंतु त्याच्या वाक्यांत त्याच्या विषयीं तो सद्भाव मात्र उत्पन्न करीत होता. कारस्थानी लोकांचीं कारस्थानें सांगून तो

औपरोधिकपणें त्यांना चांगले म्हणत होता. त्यानें त्यांना 'सज्जन' म्हटलें कीं सर्वांना त्यांच्या बद्दल आदर वाटण्या ऐवजीं निरादर वाटूं लागला. तो पुढें म्हणाला–"ब्रूटस म्हणतो आहे कीं सीझर महत्वाकांक्षी होता. खरें असेल तें. कारण ब्रूटस 'सज्जन' आहे व तो कधीं खोटें बोलत नाहीं. पण मी सीझरला तीन वेळां मुकुट दिला तरी त्यानें एक दोनदां नाहीं, तिन्हीं वेळां नाकारला. इतका महापुरुष पण क्षणांत कसा नाहींसा झाला पाहा! हे जिवंत असलेले ब्रूटस, कॅसियस वगैरे थोर व्यक्ति! त्यांच्यावर कशासाठीं अन्याय करावा! अन्याय व्हावा ह्या मरण पावलेल्या सीझरवर." नंतर ॲंटोनीनें सीझरच्या शरीरावरील तलवारीचे घाव सर्वांना दाखवून कोणी कोणी कोणता वार मारला त्याचें विस्तृत वर्णन केलें. शेवटीं तो म्हणाला–"ही पहा सीझरनें केलेली शेवटची घोषणा. ती ऐकून खरोखर आपल्या डोळ्यांतून टिपें गळतील. तरी पण ब्रूटस वर रागावण्याचें कारण नाहीं. तो थोर पुरुष आहे. सीझरनें लिहिलें आहे कीं माझ्या मृत्यू नंतर प्रत्येक नागरिकाला ७५ रुपये मिळावेत."

ॲंटनीचें भाषण ऐकून लोकांना आवेश चढला. ते सीझरला मारणाऱ्या कपटी लोकांच्या शोधार्थ धांवले. त्यांची घरें जाळून टाकली. ब्रूटस वगैरे सर्वजण पळून गेले.

कांहीं दिवसांनीं ह्या दोन्हीं पक्षांत युद्ध झालें. सीझरच्या पक्षाचा नेता ॲंटनी होता. दुसऱ्या बाजूस ब्रूटस, कॅसियस वगैरे लोक होते. ब्रूटसला कळून आलें कीं कॅसियस पक्का स्वार्थी आहे. पुढें फिलिपर्क नांवाच्या गांवीं दोन्हीं पक्षांची लढाई झाली त्यांत कपटी लोक हारले. ब्रूटस व कॅसियसनें आत्महत्या करून घेतली.

७. सेंट्रल लेदर रिसर्च इंस्टिट्यूट - मद्रास

आपल्या देशांत जितकें चामडें मिळूं शकतें तितकें आणखी दुसऱ्या कोणत्याहि देशांत मिळत नाहीं. ह्या देशांत दरवर्षी १४२ लाख गाईंची कातडी, ३० लाख म्हशींचीं कातडीं, २१३ लाख बकरींचीं कातडीं मिळतात. ह्या सर्वांची एकंदर किंमत चाळीस कोटीच्या जवळ जवळ आहे. जर ही सर्व कातडीं आपल्या देशांतच कमावली तर त्याची जवळ जवळ दुप्पट किंमत येईल.

सध्यां ह्या देशांतून ३०-३४ कोटी रुपयांची कातडी निर्यात होत आहेत. हा धंदा आपल्या देशांत फार मागासलेला आहे. म्हणून आपल्याकडून चामड्यांचा पुरा उपयोग होऊं शकत नाहीं. वास्तव सध्यां चामड्याच्या वस्तू, चामड्याला लागणारे रासायनिक सामान वगैरे पदार्थ आपणांस बाहेरून मागवावे लागत आहेत.

आपल्या देशांत चामड्याच्या उद्योगधंद्याचा अभ्यास करण्यासाठीं व ह्या देशांत मिळणारी रासायनिक द्रव्यें त्या करितां किती उपयुक्त आहेत हें जाणण्यासाठीं ही सेंट्रल लेदर इंस्टिट्यूट १५ जानेवारी १९५३ मध्यें स्थापण्यांत आली. तेव्हां पासून हें काम चालू आहे.

* उपकारी कोल्हा *

चीन देशांत एके ठिकाणीं अन्टाक नांवाचा एक फार गरीब माणूस राहात असे. त्याच्या जवळ फक्त एक डाळिंबाचें झाड होतें. त्याच्या जोपासनेंत त्याचा सारा वेळ जात असे. रात्रं दिवस तो झाडाखालीं बसून राही.

त्याच्या घराच्या भिंतीजवळ जरी कोणी मुलें त्याला दिसलीं तरी त्याला राग येई. तो त्यांना दरडावीत असे. कधीं कधीं पकडून चांगलें पिटत पण असे. डाळिंबाच्या झाडावर असलेलें प्रेम पाहून लोकांनीं त्याचें नांवच 'डाळिंबाचा राजा' असें ठेविलें होतें.

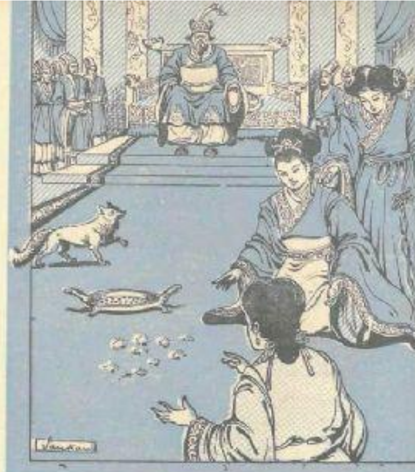
एका वर्षीं त्या झाडाला पुष्कळ डाळिंबें लागलीं. तेव्हां तर तो चोवीस तास त्या झाडाच्या खालींच बसलेला असे.

एक दिवस रात्रीं पाहारा देत असतां डुलकी आली. ती घालविण्यासाठीं त्यानें पुष्कळ प्रयत्न केला. पण तो आपली झोंप आवरूं शकला नाहीं. तो जागा झाला तेव्हां त्याला कांहीं डाळिंबें कमी झालेलीं दिसलीं. अशींच आणखी एक दिवशीं कांहीं डाळिंबें कमी झालेलीं दिसलीं.

चोराला पकडण्यासाठीं म्हणून एक दिवस अन्टाक झोपेचें सोंग घेऊन झाडाखालीं बसला. थोड्या वेळांत एक कोल्हा भिंतीवर उडी मारून आला. त्यानें डाळिंबावर झडप घालतांच अन्टाकनें त्याला पकडण्यासाठीं त्याची शेपटी धरली. परंतु लटपट धडपड करून कोल्हा सुटून पळून गेला.

दुसऱ्या दिवशीं त्याला पकडण्यासाठीं अन्टाकनें जेथून कोल्हा येत असे त्या जागीं भिंतीला खूप डिंक लावून ठेवला. नित्याप्रमाणें कोल्हा आला. पण डिंक लावला असल्यामुळें भिंतीला चिकटून बसला. आतां अन्टाकनें त्याला पकडलें आणि मारण्यास सुरवात केली. कोल्हा बोलूं लागला. म्हणाला—"जर तूं मला सोडून दिलेंस तर मी तुझ्या उपयोगी पडेन. इतकेंच नव्हे तर राजाच्या मुलीशीं तुझें लग्न लावून देईन."

"माझी थट्टा करतोस होय. अरे मी इतका गरीब आहे कीं साधारण मनुष्य सुद्धां आपली मुलगी मला देणार नाहीं. तेथें राजाच्या मुलीची काय गोष्ट!" अन्टाक म्हणाला. पण जेव्हां कोल्हा पुन्हां पुन्हां सांगू लागला कीं राजाच्या मुलीशीं तुझें लग्न लावून देतों तेव्हां त्यानें कोल्ह्याला सोडून दिलें.

कोल्हा नदीपार करून सरळ राजाकडे गेला. "महाराज, आपल्याकडे रत्न चाळण्याच्या चाळण्या आहेत त्या आमच्या राजानें मागितल्या आहेत. टोपलीभर रत्नें आली आहेत. त्यांतील उत्तम ठेवून घेऊन बाकी फेकून देणार आहें." कोल्ह्यानें सांगितलें.

कोल्हा राजाकडून चाळण्या घेऊन गेला. त्यांत एका चाळणीच्या भोंकांत कोठें कोठें लहान लहान माणिक, मोत्यें, हिरे, पाचू, नीलमणि बसविले आणि चाळणी परत केली. देतांना कोल्ह्यानें ती चाळणी जोरानें जमिनीवर आपटली. त्याबरोबर सर्व रत्न चारी बाजूस विखुरलीं. राजकन्या तीं गोळा करण्यासाठीं पुढें सरसावल्या. तें पाहून कोल्हा म्हणाला—"तुम्हांला रत्नें पाहिजे होती तर मग मला कां सांगितलें नाहीं? मी अन्टाक राजाकडून चार उंटांच्या पाठीवर लादून आणून दिलीं असती."

चीन देशाच्या राजाला वाटलें इतका धनवान राजा असेल तर त्याला आपला जांवई कां करून घेऊं नये? तो कोल्ह्यास म्हणाला—"रत्नाची गोष्ट सोड. तूं आपल्या राजाला सांग, आमच्या तीन मुली आहेत. त्यांपैकीं वाटेल तिच्याशीं त्यानें लग्न करावें."

"तो लग्न करणार आहे कीं नाहीं मला माहीत नाहीं. मी त्याला विचारून येऊन सांगेन" कोल्हा म्हणाला.

कोल्हा अन्टाकाकडे आला. म्हणाला—"राजा, आपली मुलगी तुला देण्यास तयार आहे. चल लवकर लग्नास."

"अरे! लग्नास जायचें म्हणजे कांहीं तयारी नको का? जवळपास कांहीं पैसे नकोत का? किती पैसे द्यावे लागतील? माझ्याजवळ तर फुटकी कवडी सुद्धां नाहीं. मग कसें?" अन्टाकनें विचारलें. तो फार खिन्न झाला.

"थोड्या शहाणपणानें काम घेतलेंस तर सर्व कांहीं ठीक होईल. तूं नुसता माझ्या-बरोबर ये. बाकीची सर्व व्यवस्था मी बघतों." कोल्हा म्हणाला.

दोघे निघाले. नदीजवळ आल्यावर कोल्ह्यानें अन्टाकला गळ्यापर्यंतच्या पाण्यांत उभें केलें व तो धांवत धांवत राजाकडे गेला. म्हणाला—"आमचे महाराज चाळीस उंटांवर रत्नांचीं पोतीं लादून येत होते. पण नदी पार करीत असतां एकाएकीं नदीला पूर आला आणि सर्व वाहून गेलें. उंट, त्यावरील गोणी, नोकर चाकर, सामान सर्व वाहून गेलें. राजे साहेबांचे कपडेहि त्यांत गेले. कसेबसे राजेसाहेब जीव धरून बसले आहेत. काय करावें कांहीं सुचत नाहीं."

"जें गेलें तें गेलें. आतां त्याच्याबद्दल दुःख करून काय उपयोग!" असें म्हणून राजा राजपुरुषाला उचित असा पोषाख घेऊन कांहीं नोकरांसह नदी कांठीं गेला. अन्टाकला पाण्याबाहेर काढून चांगले कपडे देऊन आपल्याबरोबर घेऊन आला.

राजाच्या सर्वांत धाकट्या मुलीशीं अन्टाकचें मोठ्या थाटानें लग्न झालें. कांहीं दिवस जेवणावळींची झोड चालली होती. ती ओसरल्यावर अंटाकला काळजी वाटूं लागली. तो कोल्ह्याला म्हणाला—"आतां-पर्यंत सर्व ठीक झालें. पण पुढें कसें करा-वयाचें? मी घरीं जाईन तेव्हां सारें बिंग फुटणार त्याला कांहीं उपाय सांग."

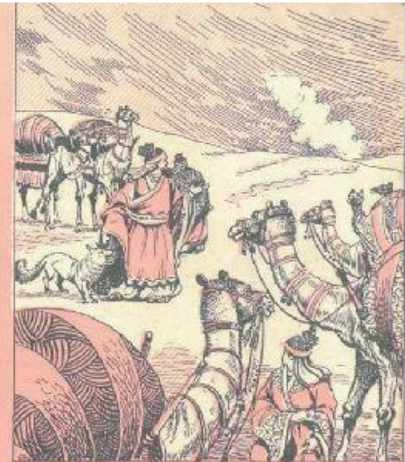
"तेव्हांचें तेव्हां पाहूं, आत्तां काय त्याचें?" कोल्हा म्हणाला.

राजानें एक मुहूर्त पाहून जांवई व मुलीला पाठवून दिलें. कोल्हा थोडा पुढें गेला. त्याला एक उंटांचा काफला दिसला. तो त्यांना म्हणाला—"तुम्हीं चांगला दिवस पाहून निघालेले दिसत नाहीं. मागून डाकू येत आहेत. ते तुमचा सर्व माल लुटून नेतील."

काफिलेवाल्यानें त्या दिशेनें पाहिलें तर खरोखरच त्या बाजूला धूळ उडलेली दिसत होती. तो म्हणाला—"कोल्होबा, आतां काय करणार? कसे तरी वांचवा."

"ते लूटमार करूं लागले म्हणजे त्यांना सांगा हा माल अन्टाक राजाचा आहे. म्हणजे ते तुम्हांला कांहीं करणार नाहींत." कोल्ह्यानें सांगितलें व तो निघून गेला.

थोड्या वेळानें राजाचें सैन्य आलें. सैनिकांनीं काफल्याच्या मालकाला विचारलें—"कोणाचा आहे हा काफला?"

"अन्टाक महाराजांचा आहे सरकार." काफलेवाला म्हणाला. तें सर्वांनीं ऐकलें. कोल्ह्यानें ह्या प्रमाणें कांहीं घोडेस्वारांना सांगितलें. कांहीं धनगरांनाहिपण सांगितलें. सैनिकांनीं त्यांना विचारलें तेव्हां ते सुद्धां म्हणाले—"अन्टाक महाराजांचें सरकार."

कोल्हा जातां जातां एका राक्षसाच्या किल्ल्यांत गेला. राक्षस राजानें त्याला विचारलें—"आज इकडे कोठें सवारी?"

"कोठें काय विचारतोस? डाकू येत आहेत." कोल्हा म्हणाला. "प्राण वाचले म्हणजे पुरे. ते लाखो लोक आहेत. तूं एकटा

त्यांना काय तोंड देणार? आपलें प्राण वांचव म्हणजे जास्त."

"कोठें जाऊं? काय करूं? कसें वांचवूं आपल्याला?" राक्षसांच्या राजानें घाबरून विचारलें.

"तूं भट्टी मध्यें लपून बस मी तुझ्यावर लाकडें रचतों. म्हणजे कोणाला कांहीं कळणार नाहीं. आणि ते निघून गेले म्हणजे ये बाहेर." कोल्ह्यानें सुचविलें.

राक्षस भट्टींत निजला कोल्ह्यानें त्याच्यावर लाकडें रचून त्याला आग लावली. राक्षस त्या अग्नींत जळून मरून गेला.

कोल्हा धांवत धांवत अन्टाक राजकुमारीचें स्वागत करण्यासाठीं त्यांना सामोरा गेला व त्यांना राक्षसाच्या किल्ल्यांत घेऊन आला.

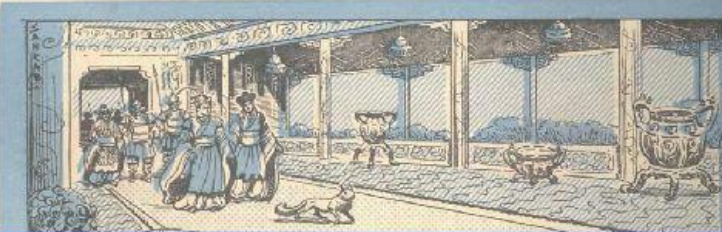
तो किल्ला पाहून राजकुमारीला व तिच्याबरोबर आलेल्या लोकांना वाटलें, हाच अन्टाक राजाचा किल्ला आहे. त्यांना बरें वाटलें.

पुढें अन्टाक आपल्या बायकोसह तेथेंच राहूं लागला. तिच्याबरोबर आलेलें सैन्यहि तेथेंच राहिलें. कोल्हा सुद्धां तेथेंच राहूं लागला.

एकदां कोल्हा अन्टाककडे आला. तो अन्टाकला म्हणाला—"मी तुझ्यावर एवढें उपकार केले आहेत. आणि आतां मी जर मेलों तर तूं माझे काय करशील?"

"मी तुला डोक्यावर घेईन." अन्टाक म्हणाला.

कांहीं दिवसांनीं कोल्हा मेला. अन्टाकनें आपल्या वचनाप्रमाणें खरोखरच त्याच्या कातड्याची टोपी केली आणि आपल्या डोक्यावर घातली. हा रिवाज त्या देशांत अजून सुद्धां चालू आहे, म्हणे. तेथील लोक कोल्ह्याच्या कातड्याची टोपी वापरतात.

अहिंसा मूर्ति

[११]

एक आठवडा संपला. अनिरुद्धनें भद्रीला आठवण केली. भद्री संन्यास घेण्यास तयार झाला. दोघांबरोबर शुद्धोदनच्या आणखी एका भावाचा मुलगा आनंद, किंबिल सुप्रबद्ध याचा मुलगा, म्हणजे यशोधराचा भाऊ देवदत्त आणि भगशाक्य राजकुमार, सर्व संन्यास दीक्षा घेण्यास तयार झाले. करमणुकीखातर बाहेर जात आहों असें सांगून सर्व घराबाहेर निघाले आणि गांवापासून सोळा मैल अंतरावर एकत्र जमले. तेथें त्यांनीं आपापल्या नोकरा-चाकरांना निरोप दिला. फक्त उपाली नामक एका न्हाव्याला बरोबर घेतलें आणि एका निवांत जागीं गेले. तेथें त्यांनीं आपले सुंदर वस्त्रालंकार काढून उपालीला दिले आणि म्हणाले—"आम्ही संन्यास घेण्याचें ठरविलें आहे."

उपालीनें विचार केला, मी हे वस्त्रालंकार घेऊन जर कपिलवस्तूला परत गेलों तर शाक्य लोक मला जिवंत सोडणार नाहींत. हे राजकुमार सर्वसंगपरित्याग करून संन्यास घेत आहेत तर आपण देखील संन्यास कां घेऊं नये? असा विचार करून त्यानें तीं सर्व वस्त्राभूषणें एका झाडावर ठेवलीं आणि राजकुमारांच्या पाठोपाठ चालूं लागला. राज-

घटना झालेल्या स्थळीं तेथें वर्दळ होण्या-पूर्वी जर कुत्र्यांना ती जागा दाखविली तर आपल्या कामांत त्यांना खात्रीनें यश येतें. अधिक वर्दळ झाली नसेल तर दोषी माणसाचा वास जवळ जवळ सहा ते आठ तास राहातो. आणि जर त्या व्यक्तीची एकादी वस्तू तेथें सांपडली तर पुष्कळ दिवसांनंतर सुद्धां दोषी व्यक्तीचा तपास लागूं शकतो.

घटनेनंतर पुष्कळ दिवसांनीं अपराध्याचा पत्ता लागल्याची उदाहरणें सुद्धां मिळालेली आहेत. १७-१०-५८ ला रामनाथपुरम जिल्ह्यांत चोक्कलिंगम पुदूर नांवाच्या गांवीं रात्रीं चोरी झाली. त्यांत पंधरा हजार रूपयांचा माल चोरीस गेला. तेथील पोलीस कुत्र्यांसाठीं मद्रासला कळविलें आणि चोरी झालेल्या घराला कुलूप लावलें. २० तारखेला 'चीफ' ला ती जागा दाखविण्यांत आली. त्या जागेचा त्यानें वास घेतला व त्याच्या अनुरोधानें तो १७ मैल अंतर धांवत जाऊन एका गांवांत त्यानें चोराला पकडलें. त्याचें नांव अलगप्पन. तो जुना कैदी होता. म्हणजे फसलेला चोर असला पाहिजे. त्याच्या जवळ चोरीचा बराच माल सांपडला.

असेंच 'युवराजानें' सुद्धां मोठ्या गमतीदार रितीनें एका खुन्याला पकडलें. १७-२-५८ रोजीं मुदुरा जिल्ह्यांतील शिरुमले स्टेशनाजवळ एका झोंपडींत रात्रीं एक चौकीदार त्याची बायको व मुलें मारल्याचें दिसून आलें. त्या ठिकाणी पोहोंचण्यास युवराजाला एक आठवडा लागला. तरी सुद्धां त्यानें रक्ताच्या वासानें सहा मैलाच्या अंतरावर एक पोतें शोधून काढलें. त्यांत रक्तानें भरलेलीं हत्यारें होतीं. खुन करणारानें हें पाहिलें म्हणून त्यानें बाकी साथीदारांची नांवें एका कागदावर लिहून ठेवून आत्महत्या करून घेतली.

अशाच रीतीनें 'चीफ'नें, एकदां गस्त घालीत असतां अवघ्या दोन तासांत अपराध्याचा शोध लाविला.

एका खुनाच्या बाबतींत 'युवराज'नें खऱ्या खुन्याला पकडून देऊन निरपराध्याला सोड-विलें. खऱ्या गुन्हेगारानें आपला अपराध कबूल केला.

साधारणपणें पोलीसांकडून पकडला गेलेला अपराधी अपराध कधीं कबूल करीत नाहीं. परंतु पोलीस कुत्र्यानें धरून दिलेला अपराधी कधीं नाकबूल झाला नाहीं.

मुंग्या

मुंग्या न पाहिलेला व्यक्ति जगांत कोठें मिळणार नाहीं. आपल्या नजरे समोर येणाऱ्या मुंग्यांत सर्व साधारणपणें तांबड्या, काळ्या, पंखांच्या, मुंगळे वगैरे असतात. त्यांत लहान मोठ्या मुंग्याहि असतात. काळ्या मुंग्या चावत नाहींत. पण लहान तांबड्या मुंग्या फार जोरानें चावतात आणि त्या चावल्यावर ती जागा सुजतेहि व दुखते सुद्धां. मुंगळे चावत नाहींत. पण रक्त काढतात अंगातून.

सर्व ठिकाणीं अंगणांत जमिनींत मुंग्यांचीं वारूळें असतात आणि चुकून जरी त्यावर आपला पाय पडला तरी त्या चावण्यास चुकत नाहींत. घरांत सुद्धां सर्व ठिकाणीं वावरतांना त्या दिसतात. जमीनीच्या फटींतून भिंतीच्या भोंकांतून ये जा करीत असलेल्या आपल्याला त्या नेहमीं दिसतात. त्यांची रांग कोठून तरी कोठें तरी जात असते. त्या नेहमीं झुंड करून असतात.

खरोखर ह्याहून अधिक माहिती आपल्याला नसते. पण त्यांच्याविषयीं समजून घेण्यालायक किती तरी गोष्टी आहेत. अनेक शास्त्रज्ञांनीं ह्याचा सखोल अभ्यास केला आहे.

निरनिराळ्या देशांत व प्रांतांत तऱ्हे-तऱ्हेच्या मुंग्या आढळतात. परंतु सर्व जगांत आठ हजार जातीच्या मुंग्या आहेत. एका शास्त्रज्ञानें बेल्जियम कांगो मधील मुंग्यांवर ११३७ पानांचें पुस्तक लिहिलें आहे.

वाळवीला कांहीं देशांत 'पांढऱ्या मुंग्या' म्हणतात. परंतु त्या मुंग्यांच्या जातींत मोडत नाहींत. वैज्ञानिकांच्या मतें मुंग्या गांधीलमाशा व मधमाशांच्या जातीच्या आहेत आणि वाळवी वागुरड्याच्या जातींत

श्री ग. मा. [illegible]

मोडते. असें असलें तरी वाळवीचें जीवन मुंगी प्रमाणेंच जास्त करून असतें.

जगांत मुंग्या किती असतील हें सांगणें फार कठीण आहे. तरी पण एवढें निश्चित कीं दुसऱ्या कोणत्याहि प्राण्यापेक्षां मुंग्यांची संख्या जास्त आहे.

मुंग्याची जीवन घालविण्याची आपली एक स्वतंत्र रीत व सभ्यता आहे. त्यांत त्यांचे जे नियम आहेत त्याला अनुसरूनच त्या आपलें आयुष्य घालवितात. त्या प्रजोत्पत्ति करतात व युद्धहि करतात. प्रत्येक जातीच्या मुंग्यांना एक एक तऱ्हेचा वास येतो. भिन्न भिन्न वासवाल्या मुंग्यांत भयंकर युद्ध होतें. त्या एक दुसऱ्याच्या वारुळावर हल्ले पण करतात. ह्यांच्या कांहीं गोष्टी मनुष्य स्वभावाप्रमाणें दिसून येतात.

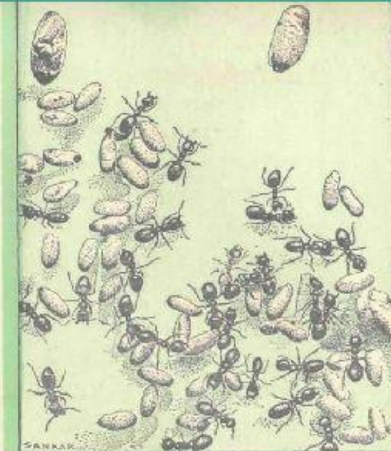
जसा मनुष्य कांहीं सामाजिक नियम मानतो तशा मुंग्यहि कांहीं सामाजिक नियम मानतात. अन्न संचय, रचना वगैरे प्रण्यांच्या सहज प्रवृत्ती त्यांच्यांत विकासास पावलेल्या आढळतात.

कांहीं मुंग्या नावेंत बसून देशांतरालाहि जात असतात.

सुमारें ३० हजार वर्षांपूर्वीच्या मुंग्या आपणास आजहि पहावयास मिळतात. त्यावेळीं कांहीं मुंग्या देवदारू झाडाच्या डिंकाला चिकटल्या गेल्या आणि तो डिंक आज आपल्याला मिळत आहे. त्याला आपण हल्लीं तृणमणि म्हणून ओळखतों. हा डिंक कांचेप्रमाणें पार दर्शक असल्यानें त्यांत असलेली मुंगी आपल्याला आज सुद्धां पाहावयास मिळते.

पावसानंतर जर आपण अंगणांतील एकादा दगड उचलला तर त्याखालीं आपल्याला बऱ्याच मुंग्या आढळून येतील. दगड उचलतांच त्या चहूं कडे सैरावैरां पळूं लागतील. ह्या साऱ्या मजूर मुंग्या आणि त्यांत जी मोठी मुंगी असेल ती राणी मुंगी. राणी मुंगी, मादी मुंगी असते. बाकी मुंग्या तिचीं पिलें असतात. नर मुंग्या फार ल्हान असतात. मादी मुंगी फक्त प्रसूतीच्या वेळींच आपल्या वारुळांत बसलेली दिसते. इतर वेळीं ती बाहेरच असते.

जी मुंगी राणी होणारी असते तिला आपल्या घरीं बरीच मोकळीक असते. दुसऱ्या मुंग्या तिला जास्त खायला घालत मोठ्या लाडानें प्रेमानें वाढवितात, आणि ती पण पौष्टिक अन्न खाऊन चांगली हृष्टपुष्ट होते. तिचें मांसपिंड फार मजबूत असतात. कांहीं दिवसांनीं तिला पंख फुटतात. नंतर गर्भधारण झालें म्हणजे ती आपलें माहेरघर सोडून उडून जाते आणि दुसऱ्या जागीं जाऊन बसते. तेथें झाडाच्या सालीखालीं, दगडाच्या खालीं किंवा कोठें तरीं फटींतबिटींत ती आपल्यासाठीं व आपल्या पिलांसाठीं जागा तयार करते. ह्यानंतर तिला पंखांची गरज नसते. म्हणून ती आपले पंख तोडून टाकते. ह्यांतील मांसपेशी त्यांच्याच खाद्यभांडारांतील एक वस्तू होत.

या नंतर राणी मुंगी अंडीं घालते आणि अंड्यांतून पिलें निघालीं म्हणजे आपल्या पोटांत जमविलेलें अन्न काढून पिलांना खाऊं घालते. मुंग्यांची मुलें प्रथम फार कमजोर असतात तरी ती खाणें शोधून आणून आपल्या आईला व भावंडांना देतात. राणी मुंगी एकेका वेळीं बरीच अंडी घालीत जाते. त्यांतून निघालेलीं पिलें आपल्यासाठीं व आपल्या आईसाठीं अन्न आणून जमवून ठेवतात. राणी मुंगी बसून बसून मुलांनीं आणलेलें अन्न खाऊन खूप माजते व अंडीं घालीत जाते. खाणें व अंडीं देणें हेंच तिचें काम.

सर्व राणी मुंग्या अशा तऱ्हेनेंच आपलें घर करीत नसून निरनिराळ्या तऱ्हेनें करतात. आशिया व उत्तर आफ्रिकेंत एका जातीच्या मुंग्या आहेत. त्यांतील राणी जेव्हां आपलें घर करण्यासाठीं उडून जाते, तेव्हां तिच्या पायाला पकडून कांहीं मजूर मुंग्या तिच्या बरोबर येतात. आपापल्या नव्या घराचें सर्व काम त्याच मुंग्या करतात.

कांहीं जातींतील राणी मुंग्या आपल्या बरोबर मजूर मुंग्यांना नेत नाहींत आणि आपल्या संततीचें रक्षण पण करीत नाहींत. म्हणून त्या दुसऱ्या जातीच्या मुंग्यांवर हल्ला करतात. हे ह्यांचे हल्ले फार मजेदार असतात.

एक प्रकारची राणी मुंगी आपल्या जवळच्या जातीच्या मुंग्यांच्या वारुळांत शिरते. तेथील अंड्यांना एकत्र करून त्यांना आपल्या ताब्यांत घेते आणि त्याच मुंग्यांशीं लढाई करते, भांडते, नंतर त्या अंड्यांतून ज्या मुंग्या निघतील त्या ह्या चोर राणीच्या गुलाम म्हणून काम करतात. त्या ह्या राणीची व तिच्या संततीची सेवा करतात. अशातऱ्हेनें कांहीं वारुळांत दोन तऱ्हेच्या मुंग्या असलेल्या दिसतात.

'फार्मिका' नांवाच्या मुंग्यांच्या जातीची राणी फार लहान असते. हिच्या अंगावर लहान लहान कांटेरी केस असतात. जेव्हां ती आपलें घर करण्यासाठीं निघते तेव्हां ती जवळच्या दुसऱ्या प्रकारच्या मुंग्यांच्या वारुळांत घुसते. मग कसें तरी करून त्यांच्याच कामकरी मुंग्यांना आपल्या भोंवती जमा करते. ह्या कामकरी मुंग्या आपल्या आईला मारून टाकून ह्या नव्या राणीची व तिच्या संततीची सेवा चाकरी करूं लागतात. थोड्याच दिवसांत जुन्या मुंग्या मरून जातात. ते सर्व वारूळ ह्या नवीन मुंग्यांना आपोआपच मिळतें.

(पुढें चालू)

जोडनांवें चढाओढ

कृपा करून जोडनांव पोस्ट-कार्डावरच पाठवावीत.

वरील फोटोंची ओळख करून देणारीं जोडनांवें दोन ते चार शब्दांत किंवा त्याहून मोठीं, पण परस्परांशीं थोडेंफार साम्य दर्शविणारीं असावीत आणि तीं जोडनांवें पोस्ट-कार्डावर स्वतःचें नांव व संपूर्ण पत्त्यासह ७ जानेवारी १९६० पूर्वी खालील पत्त्यावर पाठवावीत. पोस्ट-कार्डा खेरीज आलेलीं जोडनांवें स्वीकारण्यांत येणार नाहींत.

चांदोबा फोटो जोडनांवें चढाओढ
चंदामामा प्रकाशन, मद्रास-२६.

जानेवारी महिन्याचा निकाल

या महिन्यासाठीं खालील जोडनांवें सर्वोत्तम ठरली आहेत. या महिन्याचा अंक प्रसिद्ध होतांच बक्षिस १० रुपये मनिऑर्डरनें प्रेषकाचें नांवीं रवाना करण्यांत येईल.

पहिला फोटो : प्रयत्ना विना, पोट भरायाः जगीं समर्थ कुणी नसे !
दुसरा फोटो : धडपड जीवनीं, नित्य असावीः तूं आम्हाला शिकवितसें !!

प्रेषक : श्री. विश्वास ग. सोनवणे
" विद्या प्रसाद " स्टेशन रोड, धुळें (पश्चिम खानदेश) मुंबई राज्य.